

PRIMERJAVA DRUŽBENEGA IN PROSTORSKEGA RAZVOJA MADŽARSKE IN ITALIJSKE MANJŠINE V SLOVENIJI, NA HRVAŠKEM IN V SRBIJI V OBDOBJU PO RAZPADU JUGOSLAVIJE

THE HUNGARIAN AND ITALIAN MINORITIES IN THE TERRITORIES OF SLOVENIA, CROATIA AND SERBIA

The Hungarian and Italian minorities, populating territories in Slovenia, Croatia and Serbia, have in the 20th century undergone major demographic, spatial, political and socioeconomic changes. A century ago, both the communities were still quite numerous (in 1910 there were about 300.000 Italians and over 500.000 Hungarians) and - regarding their political status - dominant in Austro-Hungary (Hungarians) or Italy (Italians) in the period between the two world wars. Changes of political borders, as well as of legal and actual status caused large oscillations in the numbers of members of the two communities. The cooperation of Italy and Hungary on the side of occupation forces during the WWII brought about mass migrations of mainly Italian (and of course German) population after the war. These emigrations were due to fear, strong Italian propaganda (optants), unfavourable economic conditions, and partly also due to persecution (Esuli). The present territory of settlement of the Italian minority includes coastal settlements in Slovenia (about 3.000 members), in Croatia (about 21.000 members); according to statistical data, about 25.000 persons altogether. The Hungarian territory of settlement is much larger and much stronger populationwise. It includes a narrow eastern border stretch in Slovenia (8.000 members), individual settlements in Croatia, (together 22.000), and the most extensive part in Vojvodina, mainly in the northern part of Bačka (today about 285.000). There are about 315.000 Hungarians in total, populating the extensive and mostly rural territory of the Pannonian plain. Hungarian community in Croatia and Vovodina saw a substantial decrease in numbers due to forced migrations, civil victims and refugees in the areas of conflicts and forced mobilizations. According to some estimations the number of Hungarian population has decreased by at least 30.000 persons.

Both the minorities already had different legal and actual statuses in individual republics of the former Yugoslavia. They today enjoy by far the most favourable status in Slovenia.

Keywords: Slovenia, Croatia, Serbia, demographic changes, minorities

Keywords: Slovenia, Croatia, Serbia, demographic changes, minorities

Madžarska in italijanska manjšina sodita med tiste evropske manjšinske skupnosti, ki so v 20. stoletju doživeli velike demografske, prostorske, politične in socialnoekonomske spremembe. Obe sta bili leta 1910 še dokaj številni (Italijanov je bilo blizu 300.000, Madžarov pa nad 500.000) in po političnem položaju dominantni skupnosti, čeprav so bili regionalno v manjšini. Obe skupnosti sta se zaradi svojega etničnega zaledja (Italija, Madžarska) med drugo svetovno vojno sodelovali na strani okupacijskih sil. Vendar so bile posledice različne: večina Italijanov se je iz Istre in Dalmacije v desetletju po drugi svetovni vojni zaradi strahu (ezuli), slabih gospodarskih razmer in zelo močne italijanske propagande (optanti) izselila v Italijo. Madžari se na Madžarsko niso selili, ker so jo zasedle sovjetske čete in uveljavile precej trši model socializma.

Današnji poselitveni prostor italijanske manjšine obsega obalna naselja v Sloveniji, na Hrvaškem pa obalna naselja zahodne Istre, na Reki, Zadru in nekaterih dalmatinskih obalnih krajih ter v Splitu; skupaj okrog 25.000 oseb. Je prostorsko dokaj razpršena in pretežno urbanizirana skupnost. Madžarska ekumena je bistveno obsežnejša in tudi populacijsko mnogo močnejša. Obsega ozek vzhodni obmejni pas v Sloveniji, posamezna naselja na Hrvaškem, Slavoniji in posebej v Baranji ter najobsežnejši del v Vojvodini, predvsem v severnem delu Bačke. Madžarov je skupaj okrog 315.000 in živijo večidel na podeželskem prostoru Panonske nižine. Madžarska skupnost se je zlasti na Hrvaškem in v Vojvodini zmanjšala zaradi nasilnih selitev, civilnih žrtev in begunstva za nad 30.000 oseb.

Pravni, ekonomski in stvarni položaj madžarske in italijanske manjšine je najugodnejši v Sloveniji. Hrvaška izvaja varovanje manjšin na precej drugačen način, čeprav ima na poselitvenih območjih obeh manjšin tudi uveljavljeno zaščitno zakonodajo. V Vojvodini je bila madžarska skupnost z degradacijo pokrajinske avtonomije leta 1990 deležna različnih pritiskov s strani srbskih oblasti. Po Daytonskem sporazumu iz leta 1995 so se pritiski na lokalnih ravneh in s strani srbskega prebivalstva še stopnjevali. Prizadevanja Madžarske po posebnih zaščiti Madžarov zunaj Madžarske je realno stanje še nekoliko poslabšalo. Predvsem pa se je na Hrvaškem in še posebej v Vojvodini močno poslabšal gospodarski in socialni položaj celotnih regij poselitve, zato tudi za Madžare. To je vodilo in še vedno vodi v sorazmerno močnemu izseljevanju zlasti mladega in kvalificiranega prebivalstva. Manjšinska populacija je zato nadpovprečno »stara«, kar predstavlja veliko razvojno oviro. V celoti gledano se je poselitveno območje zaradi medetničnih konfliktov in lokalnih vojaških spopadov opazno perifertiziralo. Italijanska skupnost je v socialnoekonomskem pogledu opazno na boljšem, vendar pa je prostorsko izrazito razpršena, lokalno maloštevilna in s prevladno mešanjo zakonov.

Ključne besede: Slovenija, Hrvaška, Srbija, demografske spremembe, manjšine

1. UVOD: V ZADNJEM STOLETJU SE JE GEOPOLITIČNI POLOŽAJ NA PROSTORU NEKDANJE JUGOSLAVIJE DVAKRAT RADIKALNO SPREMENIL

Mediteransko-dinarsko-panonski prostor je v začetku 20. stoletja doživel veliko spremembo, ko je po razpadu večnacionalne habsburške monarhije nastala prav tako večnacionalna država Srbov, Hrvatov in Slovencev, poznejša kraljevina Jugoslavija. Jugoslavija je nastala na ruševinah dveh večnarodnih imperijev: avstrijskega in otomanskega, ki sta propadla prav zaradi notranjih medetničnih napetosti in zunanjih pritiskov v 19. oziroma v 20. stoletju. Združitev Srbov, Hrvatov in Slovencev v enotno državo je bila v prvi vrsti rezultat skupnega odpora proti regionalno premočnim nemškimi, pa tudi italijanskim, madžarskim, bolgarskim in grškim težnjam; jugoslovansko idejo so torej razvijali predvsem iz narodnoobrambnih razlogov. Toda že takoj v začetku so imeli vsi trije narodi zelo različne interese in predstave o razvoju skupne države¹. Zunanje meje nekdanje Jugoslavije, ki so se izoblikovale po prvi in drugi svetovni vojni, se niso prekrivale z narodnostnimi mejami posameznih narodov. Še bolj pa ta ugotovitev velja za meje držav, ki so se konec 90. let 20. stoletja izoblikovale na območju razpadle Jugoslavije. Zato živijo deli številnih narodov kot narodne manjšine zunaj meja matične domovine². Država je bila izrazito večnacionalna; v njej so poleg konstitutivnih narodov (Srbov, Hrvatov, Slovencev) živeli tudi narodi, kot so bili Makedonci, Črnogorci, muslimani (danes Bošnjaki) ter številne manjšine. Posebej močne so bile madžarska, nemška in albanska manjšinska skupnost. Italijani, ki so bili v monarhiji zelo opazna manjšinska skupnost, so zaradi sprememb političnih meja postali razmeroma maloštevilčna manjšina. Madžari so z izgubo teritorijev nekdanjega ogrskega dela monarhije postali iz dominantnega naroda v vzhodni polovici države dokaj številčna manjšina. Razmerje strateških sil v zahodnem delu Balkanskega polotoka ter v Podonavju se je močno spremenilo. Le dvajset let pozneje je bila Jugoslavija žrtev okupacijskih sil Nemčije, Italije, Madžarske in Bolgarije. Poraz okupacijskih sil je na populacije nekaterih manjšin deloval katastrofalno: zaradi pregonov, deportacij, bega in drugih oblik umika se je število italijanskega prebivalstva močno skrčilo, nemško pa je praktično izginilo; statistike so navajale zelo nizke številke Nemcev in Avstrijcev. Večinoma je ostalo samo madžarsko prebivalstvo, gotovo tudi zaradi sovjetske prisotnosti na Madžarskem.

Ureditev medetničnih odnosov v jugoslovanski družbi po drugi svetovni vojni je izgledala kot uspešen model. Jugoslovanski narodi so dobili svoje republike,

* * *

¹ Matjaž Klemenčič, Mitja Žagar, "The Former Yugoslavia Diverse Peoples", Denver 2004.

² Matjaž Klemenčič and Vladimir Klemenčič, "The role of the border region of the Northern Adriatic in Italy, Croatia and Slovenia in the past and in the process of European integration," *Annales*, Vol 7, No. 10. 1997, 285-294.

manjšine razmeroma široke manjšinske pravice. Toda varovalni modeli narodnih manjšin in etničnih skupnosti posameznih jugoslovanskih republik so se že pravno, še bolj pa stvarno razlikovali. Po dobrih štirih desetletjih jugoslovanskega modela socialistične družbenoekonomske ureditve je ta zaradi gospodarskih težav doma, krize upravljanja in še posebej zaradi nerešenih nacionalnih vprašanj prišel v hudo krizo. Socialistično Jugoslavijo je razkrajalo zlasti nerešeno nacionalno vprašanje, ki je pozneje med letoma 1991 in 1995 kulminiralo v niz brutalnih medetničnih spopadov, katerih žrtve so bili na različne načine tudi pripadniki manjšinskih skupnosti, ki jih v nadaljevanju obširneje obravnavamo, torej Italijani in Madžari.

Obe manjšini zaslužita posebno pozornost; madžarska predvsem zaradi svoje številčnosti, italijanska pa, ker je po drugi svetovni vojni (po odselitvi Nemcev) ostala edina pomembnejša manjšina katerega od zahodnoevropskih narodov. Poleg tega sodijo Madžari med evropske narode z zelo številčnimi manjšinami v sosednjih državah. Manjšini sta kmalu po drugi svetovni vojni postali subjekt in partnerici političnega in gospodarskega sodelovanja tako znotraj Jugoslavije kot znotraj sodelovanja z njunima matičnima državama (v primerjavi z albansko manjšino, ki je bila po drugi svetovni vojni stalno objekt medetničnega konflikta).

Obenem lahko opazujemo radikalne spremembe, ki so v zadnjem stoletju povsem spremenile strateško, gospodarsko, politično in kulturno podobo balkanskega polotoka. Ta je bil vse od širjenja turškega imperija v srednjem veku predvsem periferija, za katero so se spopadali nemški (z avstrijskimi vred), ruski in turški, kasneje še francoski in angleški ter na koncu tudi ameriški strateški interesi. Obenem so bile ves čas močne italijanske težnje (predvsem v mediteranski coni), na kontinentu pa madžarski, srbski, bolgarski in grški interesi, čeprav ne smemo zanemariti tudi drugih, zlasti hrvaških in albanskih. Ob tem so se spreminjale tudi gospodarske in kulturne možnosti, sprožene so bile masovne selitve, mednarodni odnosi so bili pogosto napeti. Vsi ti dejavniki so močno vplivali tako na pravni (formalni) kakor na stvarni položaj manjšin. Italijanske in madžarske manjšine so le primer, ki pa ga ni mogoče posploševati. Manjšine so v tem primeru subjekt, raven njihovih stvarnih pravic pa je usodno odvisna od kolektivne narave pojava manjšin na eni ter splošnega družbenega in prostorskega razvoja družbe in teritorija, ki je njihov bivalni, funkcionalni in simbolni prostor na drugi strani.

2. POSELITVENI PROSTOR ITALIJANSKIH IN MADŽARSKIH MANJŠIN NA PROSTORU NEKDANJE JUGOSLAVIJE

Mednarodne meje, ki so se na območju nekdanje Jugoslavije oblikovale po prvi in drugi svetovni vojni, so povzročile, da so na obeh straneh ostale številne manjšinske skupnosti. Na potek mejnih črt so najbolj vplivali mednarodni dejav-

niki; meje so določili s Trianonsko mirovno pogodbo, ne oziraje se na etnično pripadnost prebivalstva³. Po drugi svetovni vojni je ostala stara mejna črta. Zaradi te je leta 1945 v Jugoslaviji ostalo skoraj pol milijona Madžarov. Z Italijo je bilo drugače; leta 1919 je glede na določila tajne Londonske pogodbe iz leta 1915 pridobila obsežna ozemlja zahodne Slovenije, Istre in nekaj ozemelj v Dalmaciji. Po drugi svetovni vojni je po določilih pariške mirovne konference večino teh ozemelj izgubila, zaradi različnih razlogov pa se je večji del Italijanov iz Istre in Dalmacije preselil v Italijo⁴. Že s samim nastankom meje po prvi in drugi svetovni vojni se je položaj obeh manjšin temeljito spremenil. Poselitveni prostor obeh skupin manjšin obsega območja tradicionalnega kulturnega vplivanja: Madžarov v Panonski nižini in Italijanov na vzhodni jadranski obali. Medtem ko so bili Madžari v ogrskem delu habsburške monarhije v položaju subnacije – razpolagali so s sorazmerno veliko politično, ne pa tudi gospodarsko močjo, zato so bili asimilacijski uspehi nad slovanskim prebivalstvom sorazmerno skromni – je bilo italijansko prebivalstvo v Istri, Dalmaciji in na nekaterih jadranskih otokih zlasti Kvarnerskega arhipelaga formalno v poziciji manjšine. Zahvaljujoč pretežno urbaniemu značaju poselitve in gospodarsko ter kulturno močni tradiciji beneških posesti, ki so prenehale šele z napoleonskimi vojnami in oblikovanjem Ilirskih provinc na začetku 19. stoletja, so bili etnično stabilen element in prebivalstvo s sorazmerno znatno gospodarsko močjo. Kot neposredni nasledniki stare romanske urbane kontinuitete so dediči več kot dvatisočletne prisotnosti in dvatisočletnega oblikovanja kulturne pokrajine predvsem v ozkem in ne povsem sklenjenem obalnem pasu. Globlje v notranjost niso posegali, z izjemo skromne kolonizacije ponekod v Panonski nižini in v okolici Doboja v Bosni. Pred močnejšo asimilacijo s strani slovenskega in hrvaškega prebivalstva jih je varovalo tudi dejstvo, da niso tedaj ne Slovenci ne Hrvatje razpolagali z institucionalno močjo; tudi sami so bili

* * *

³ Trianonska mirovna pogodba je določila mejo med državo SHS in Madžarsko. V severnem delu (danes slovensko-madžarska meja) so tako pustili sedem povsem slovenskih vasi na Madžarskem (Porabski Slovenci), medtem ko je državi SHS pripadlo več naselij s povsem ali pretežno madžarskim prebivalstvom. Lendava je bilo majhno, a zelo etnično pestro mesto (Madžari, Nemci, močna židovska skupnost, Slovenci). Na Hrvaškem so bili Madžari naseljeni precej razpršeno tako v podeželskih kakor v mestnih območjih. Obenem pa je zlasti v Baranji živela številčna hrvaška in tudi srbska skupnost (Peč – Pecs je bil izrazito multietnično mesto). Mejo so določili po starem toku reke Drave. V Vojvodini so bili Madžari naseljeni dokaj sklenjeno opredvsem v Bački (vmes so bila tudi naselja s pripadniki drugih narodov in etnij nekdanje monarhije. Pri delimitaciji so poleg etničnih (prisotnost srbskega in hrvaškega prebivalstva) prevladovali t. i. gospodarski in gravitacijski kriteriji (zaledje Novega Sada in Subotice kot urbanih središč). Država SHS je bila v mnogih ozirih naslednica Srbije, ta pa članica Antante, torej zaveznica zmagovalne koalicije proti centralnim silam. Madžarska je bila kot del nekdanje monarhije in dedičine ogrske polovice opredeljena kot poraženka. Poleg tega je imela v prelomnih letih takoj po prvi svetovni vojni tudi več poskusov oblikovanja "sovjetskih" republik. Zato je v odnosih z vsemi sosedomi izgubila precej otzemlja, naseljenega z madžarskim prebivalstvom. V sosedstvu je pustila močne madžarske skupnosti, ki so kasneje postale predmet ozemeljskih zahtev in s tem predmet konfliktov in spopadov.

⁴ Ivan Crkvenčić, "Emigration of Italians and Germans from Croatia during and immediately after the Second World War", Društvena istraživanja, 45, 2000.

v položaju manjšine v mnogonacionalni habsburški monarhiji. Tej so ustrezala medletnična nasprotja med italijanskim prebivalstvom na eni ter slovanskim na drugi.⁵ Panonski bazen ima povsem drugačno poselitveno kontinuiteto, ki se je v današnji strukturi izoblikovala pozno, šele v obdobju 17. in 18. stoletja, ko se je turški imperij pričel umikati proti jugu in vzhodu. Tedaj je prišlo do postopne kolonizacije mejnih con, ki jih je bilo zaradi zamočvirjenosti marsikje treba še bonificirati. Zato ima prav današnja Vojvodina izrazito mešano etnično strukturo; vendar je značilno, da so bila posamezna naselja etnično dokaj homogena še pozno v 20. stoletje, seveda z izjemo mestnih središč. Do bistvenih sprememb števila in tudi etnične strukture prebivalstva je prišlo med obema svetovnjima vojnama (predvsem priseljevanje Italijanov siceršnje slovenske ekumene), predvsem neposredno po drugi svetovni vojni z eksodusom praktično vsega nemškega prebivalstva⁶ ter večjega dela Italijanov. Pri tem ne smemo prezreti, da je zaradi socialnih, političnih in tudi osebnih razlogov sledil tudi zelo obsežen emigracijski tok Slovencev in Hrvatov iz istih območij.

Poselitveni prostor Italijanov je tradicionalno obsegal predvsem obalni prostor Istre, Kvarnerskih otokov Cresa in Lošinja ter nekaterih dalmatinskih obalnih mest, še posebej Zadra in Splita z okolico. Samo v Istri je italijanska poselitev segla tudi v notranjost. Vendar imamo prav tam primere, ko je prebivalstvo od popisa do popisa spreminjalo svojo etnično opredelitev. Toliko pogostejša je tam v sodobnem kontekstu ideja o istrski regionalni identiteti⁷. Razen Istre in Kvarnerskih otokov je bila torej italijanska ekumena pretežno urbanega značaja in v agrarni dobi prisotna večidel v nekmečkih poklicih. Glede na gospodarsko moč mest in meščanstva, na njihov kulturni in torej tudi etnični vpliv, se je tudi prihajajoče prebivalstvo iz zaledja že v prvi generaciji večidel romaniziralo. Večja mesta, kot so bila Trst, Pula, Reka, Zadar in Split, so imela velik pomen. Posebno Trst je izstopal kot eno najbolj vitalnih gospodarskih središč v severnem Sredozemlju: podobno kot Marseille v Franciji ter Genova in Benetke v Italiji. Z razmejitvijo po prvi svetovni vojni so vsa mesta razen Splita izgubila večino svojega gospodarskega zaledja in torej tudi primarne funkcije v pomorskem prometu, trgovini in storitvah prav v obdobju, ko so te funkcije v procesih nagle družbene modernizacije izrazito povečevale svoj pomen in vlogo. Le do neke mere je bilo to mogoče nadomeščati z načrtno industrializacijo in razvojem turizma. Tudi to so bili med drugim razlogi za gospodarsko hiranje obalnih predelov in njihovo socialno-ekonomsko periferizacijo, s tem pa neposredno tudi za slabšanje položaja italijanske

* * *

⁵ Fran Zwitter, Jaroslav Šidak, Vaso Bogdanov, "Nacionalni problemi in Habsburški monarhiji". Ljubljana 1962.

⁶ Dušan Biber, "Nacizem in Nemci v Jugoslaviji". Ljubljana 1966; Stefan Karner, "Die Deutschsprachige Volksguppe in Slowenien", Celovec 1998; Dušan Nečak, "Nemci na Slovenskem 1918–1955", Ljubljana 1998; Joseph Rovani, "Geschichte der Deutschen". München 1998.

⁷ Zupančič Jernej, Peter Repolusk, "Regionalism in Istria", Region and Regionalism, Vol 2, Lodz 1995, 110–112.

manjšine. Z nekaj izjemami (večja mesta) so bila območja italijanske poselitve v Sloveniji in na Hrvaškem glede na socialno-ekonomske kazalce pod republiškim povprečjem. Do naraščajočega pomena turizma in drugih storitvenih dejavnosti je namreč v Jugoslaviji prišlo v sedemdesetih letih in pozneje. Ta dejavnost je zelo zanimiva tudi za italijansko skupnost, vsaj zaradi tega, ker predstavljajo gostje iz Italije pomemben delež vseh gostov. Vendar je bilo za kulturnojezиковne učinke s tega področja že prepozno. Obenem je nagel razvoj turizma še pospešil litoralizacijo in s tem povečal pritisk na ozko obalno območje. Stari predeli obalnih mest so zaradi dotrajanosti zgradb in modnosti (želja po bivanju v manj gosto naseljenih območjih, v hišah z vrtom ipd.) prehajali v obmestne cone s še dobro infrastrukturo. Spremenil se je torej njihov poselitveni značaj na lokalni ravni in jim s tem dal še več priložnosti za etnično mešane zakone. Po razkroju Jugoslavije in z vzpostavitvijo novih držav so se prekinile ali otežile dotedanje vezi in sodelovanje med italijanskim prebivalstvom v Istri. Medtem ko se je položaj Kopra kot pristaniškega mesta in čedalje bolj kot vitalnega regionalnega središča izrazito krepil, se je položaj večjih mest na hrvaškem obalnem območju zaradi gospodarskih in tudi političnih razlogov pričel slabšati. Periferizacija obalnega pasu je seveda negativno vplivala na selitvene tokove italijanskega prebivalstva in je v končni posledici dodatno stimulirala prostorsko razprševanje. Po drugi strani pa zlasti v Sloveniji odprta meja in možnosti čezmejnega sodelovanja ponujajo nekatere možnosti, ki jih Italijani na Hrvaškem nimajo.

Poselitveni prostor Madžarov obsega predvsem ravninska in gričevnata območja v Panonski nižini in njenem gričevnatem obrobju: predelu v vzhodnem Prekmurju v Sloveniji, posamezna naselja v hrvaški Podravini z večjima koncentracijama okrog Bjelovarja in Osijeka ter posebej v Baranji, pokrajini med Donavo in Dravo. V Vojvodini (Srbiji) je glavnina madžarske poselitve na prostoru nekdanje Jugoslavije. Zdaleč največ jih je v pokrajini Bački z Novim Sadom vred. Razen v Sloveniji in mestoma še na Hrvaškem so se naselja oblikovala relativno pozno: šele v 17. in 18. stoletju. Zlasti vaška naselja so bila etnično precej homogena. V Sloveniji so manjša, poselitveni prostor manjšine pa je še danes strnjen. Na Hrvaškem je Madžarov sicer več, vendar so naseljeni (razen v Baranji) večinoma v obliki med seboj prostorsko ločenih etničnih "otokov". Podobno je tudi v srbski Vojvodini, le da so madžarski "otoki" večji in tudi dovolj blizu skupaj. Madžarsko prebivalstvo je glede na svojo številčnost vedno imelo zelo pomembno mesto v Vojvodini: je namreč druga etnična skupina po velikosti (za Srbi). V Bački je koncentracija še nekoliko večja, saj sestavljajo dobro petino vsega prebivalstva. Kasneje je zaradi izdatnega doseljevanja iz drugih predelov nekdanje Jugoslavije tudi krajevno prišlo do močnejše etnične pomešanosti. Naselja so bila večinoma kmečka, s pripadajočim zemljiščem. Vendar je bilo med Madžari tudi precej veleposestnikov, ki so zaradi agrarne reforme izgubili večji del svojih posesti. Naselja so bila

zelo velika, med največjimi v Evropi. Neredko so štela tudi nad 10.000 prebivalcev, a imela še vedno izrazito agrarni karakter. Drugih – neagrarnih – dejavnosti je bilo malo. Zelo obsežna območja so po drugi svetovni vojni prešla v državno oziroma družbeno (kolektivno) last. Oblikovali so velike agrokombinate s pridelovanjem različnih kmetijskih kultur ter živilskopredelovalno industrijo. Pogoji za kmetijstvo so zelo dobri, saj razpolagajo z rodovitnimi stepskimi črnimi in rjavimi prsti, primerno celinsko klimo in imajo ob vodnatih vodotokih Donave, Drave in Tise dovolj vode tudi za različne irigacijske sisteme. Dovolj velike kmečke posesti so omogočale racionalno in moderno kmetovanje. Ti pogoji so na svoj način prispevali tudi k močnemu poddržavljanju in kolektivizaciji posesti. Postopna in načrtna industrializacija je sprožila tudi priseljevanje iz drugih predelov Jugoslavije in marsikje se je etnična struktura močno popestrila. V Vojvodini je danes preko 30 različnih etničnih skupin. Industrializacija, ki je sicer spreminjala družbene procese in odnose, je bila zaradi periferne lege večine območij z madžarsko poselitvijo zapoznena. To so bila podeželska, obmejna in periferna območja, ki so ob pospešeni družbeni modernizaciji pričela razvojno zaostajati. Inovacij je bilo odločno premalo. Odseljevalo se je zlasti mlado prebivalstvo, potem ko je doseglo višjo izobrazbo in poklicne kvalifikacije. To je bilo obdobje splošnega demografskega nazadovanja na skoraj vseh območjih madžarske poselitve v nekdanji Jugoslaviji, še posebej izrazito v Vojvodini, kjer je do sedemdesetih let naraščalo. Bližina sosednje Madžarske je pri tem delovala pretežno negativno, saj je bila meja “železna zavesa” s skromnim ekonomskim in prebivalstvenim pretokom. Mejna lega je torej še bolj poudarjala periferni značaj celotnega poselitvenega območja. Politične spremembe leta 1991 tega niso izboljšale, temveč zaradi medetničnih spopadov in lokalnih vojn še poslabšale. Z razkrojem Jugoslavije se je gospodarski položaj območij z madžarsko poselitvijo močno poslabšal. Vzhodna Slavonija in Baranja sta bili v coni neposrednih spopadov in zato tudi njihove pogoste žrtve, izgubili so večino ekonomskih potencialov, kar je (poleg političnih pritiskov, begunstva, strahu ipd.) dodatno stimuliralo odseljevanje vsega nersrbskega (in torej tudi madžarskega), kasneje pa tudi srbskega prebivalstva. Že prej se je število prebivalstva zaradi zelo nizke natalitete pričelo zmanjševati.

Poselitvena območja italijanskih in še posebej madžarskih manjšin sodijo torej med periferna območja, s prevlado negativnih demografskih in gospodarskih procesov. Manjšine so delile usodo širšega območja. Zato zmanjševanje števila prebivalstva ne preseneča, kakor tudi ne šibka ekonomska struktura manjšinskega prebivalstva.

3. ŠTEVILČNI RAZVOJ ITALIJANOV IN MADŽAROV V SLOVENIJI, NA HRVAŠKEM IN V SRBIJI V LUČI POPISOV 1910 IN 2001 OZIROMA 2002

Demografski razvoj italijanskih in madžarskih manjšin je kljub enotnemu trendu postopnega nazadovanja zelo kompleksen in ga je treba pojasniti kot rezultanto nekaterih zunanjih (na primer perifernosti poselitvenih območij, ki sprožajo odseljevanje prebivalstva in zmanjševanje rodnosti) ter notranjih dejavnikov (politika do manjšin, mešani zakoni, asimilacija ter spremembe v identifikaciji pripadnikov manjšin), nikakor pa ne smemo – kot smo že opomnili – zanemariti tudi vpliva statističnih metod popisa, objav in interpretacij popisnih rezultatov; slednje sploh ni zanemarljivo. Tako je na primer zadnji statistični popis leta 2002 v Sloveniji, ki v primerjavi s popisom iz leta 1991 izkazuje močno nazadovanje števila pripadnikov italijanske in madžarske manjšine, precej vznemiril tako pripadnike obeh manjšin kot tudi drugo slovensko javnost (ne nazadnje je krepko nazadovalo tudi število Slovencev!). Vendar je treba v tem primeru iskati vzroke za velike razlike v številu pripadnikov obeh manjšin v glavnem v spremenjeni metodologiji popisovanja prebivalstva po narodni pripadnosti ob popisu leta 2002. Tako je lahko na primer leta 1991 en družinski član navedel narodno pripadnost za vse člane družine, ob popisu leta 2002 pa se je morala vsaka (polnoletna) oseba glede narodnosti opredeliti sama. Ker marsikdo med popisom ni bil dosegljiv in kasneje popisni komisiji tudi ni poslal ustrezne izjave o narodni pripadnosti, je precej prebivalcev Republike Slovenije zajetih v rubriki “neznano” (več kot 126.000 oseb ali 6,42 odstotka vsega prebivalstva Republike Slovenije). Prav tako pa popis iz leta 2002 ni upošteval zdomcev, ki jih pri prejšnjih popisih niso odštevali. Popis leta 2002 v Sloveniji je zajel samo tiste, ki so dejansko živeli v kraju stalnega bivališča. Prav tako pa je problematična tudi enoznačna narodna opredelitev ob popisih, saj veliko prebivalcev na narodnostno mešanih območjih izhaja iz mešanih zakonov. Verjetno se zaradi tega tudi nekateri pripadniki manjšin niso hoteli (ali pa tudi niso mogli) narodno opredeliti, ali pa na vprašanje o narodni pripadnosti sploh niso odgovorili (neopredeljenih ali oseb, ki se niso opredelile po narodni pripadnosti, je v Republiki Sloveniji več kot 60.000!). To razlago nam potrjujejo podatki popisa po maternem jeziku. Ti nakazujejo, da je število oseb, ki jim je materni jezik italijanščina (3.762 oseb) ali madžarščina (7.713 oseb) precej višje od števila tistih, ki so se opredelili kot Italijani (2.256 oseb) ali Madžari (6.253 oseb); po tem kriteriju je torej etnična redukcija opazno manjša. Ravno ta primer kaže, da je pri razlagah rezultatov popisov prebivalstva potrebna skrajna previdnost in da ne gre zmanjševanja števila pripadnikov neke narodne skupnosti pripisovati le asimilaciji ali izseljevanju.

3.1 ŠTEVILČNI RAZVOJ ITALIJANOV

Italijani so bili po odselitvi večine Nemcev po drugi svetovni vojni zaradi svoje številčnosti ves čas pomemben dejavnik jugoslovansko-italijanskih odnosov. Večina Italijanov v Sloveniji in na Hrvaškem predstavlja avtohtono prebivalstvo in v bistvu poselitveno kontinuiteto od rimskega obdobja. Živijo predvsem v priobalnih mestih Istre, Kvarnerja in Dalmacije. Zadnje množične priselitve italijanskega prebivalstva so potekale med letoma 1918 in 1943. Takrat se je italijansko prebivalstvo priseljevalo (večinoma kot uradniki, vojaki in drugo osebje takratnih oblastnih struktur) na območja današnje Primorske v Sloveniji, Istre, Reke, Zadra in otokov Cres, Lošinj, Krk in Lastovo, to je na območja, ki so po tajnem Londonskem sporazumu med Italijo in Veliko Britanijo takrat pripadla Italiji. K širjenju italijanske skupnosti v tistem času je treba prišteti še nasilne asimilacijske ukrepe na eni ter programirano razseljevanje Slovencev in Hrvatov⁸, ki so množično odhajali v Južno Ameriko in Avstralijo in še danes tvorijo prvo vejo politične slovenske in hrvaške politične emigracije.⁹ Italijanski popis je leta 1936 zajel okoli 230.000 Italijanov¹⁰ (po kriteriju pogovornega jezika); od tega jih okoli 194.000 živel na današnjem ozemlju Hrvaške in okoli 36.000 na območju današnje Slovenije. Večina italijanskega prebivalstva se je izselila v obdobju 1945–1954, po drugi svetovni vojni, potem ko so bile Primorska, Istra, Reka, Zadar ter otoki Cres, Krk, Lastovo in Palagruža po določilih pariške mirovne konference leta 1947 oziroma po dokončni razmejitvi med Italijo in Jugoslavijo leta 1954 priključeni k Jugoslaviji.

Od konca druge svetovne vojne do leta 1953 naj bi se po različnih podatkih iz omenjenih območij izselilo od 250.000–350.000 oseb, od tega dve tretjini Italijanov ter tretjina Slovencev in Hrvatov, ki so nasprotovali tedanji komunistični ureditvi Jugoslavije.¹¹ Po nekaterih ocenah naj bi okoli 15 odstotkov emigrantov iz tega obdobja zapustilo omenjene teritorije kot begunci (danes opredeljeni kot "ezuli"), večina pa sodi med t. i. "optante", ki je torej optirala za Italijo, prodala nepremičnine in se v glavnem odselila v Italijo. Razlogov za množično odseljevanje v obdobju 1945–1954 je bilo več. Nekateri so se umikali zaradi strahu pred represalijami novih komunističnih oblasti (posebej tisti, ki so med fašizmom delovali v fašističnih vojaških, polvojaških in oblastnih strukturah), zaradi skromnih gospo-

* * *

⁸ Lavo Čermelj, "Istra pod Italijom", Beograd 1953.

⁹ Ivan Crkvenčič, "Emigration of Italians and Germans from Croatia during and immediately after the Second World War," Društvena istraživanja 45. 2000, 24.

¹⁰ VIII. *Censimento della popolazione* 21. aprile 1936. Vol II, Fasc. 24: *Provincia del Friuli*, Fasc. 31: *Provincia del Carnero*; Fasc. 32: *Provincia di Gorizia*, Fasc. 22: *Provincia dell'Istria*, Fasc. 34: *Provincia di Trieste*; Fasc. 35: *Provincia di Zara*. (Roma: Istituto Centrale di Statistica del Regno d'Italia, 1936).

¹¹ Flaminio Rocchi (ed.), *L'esodo dei 350 Mila Giuliani, Fiumani e Dalmati*. Roma 1972; Vladimir Klemenčič, "Jugoslawien - Zerfall und Bildung neuer Staaten." *Europa: neue Konturen eines Kontinents* (Karl Ruppert, ur.). Oldenbourg Verlag, München 1993, 220.

darskih razmer, mnoge je pritegnila zelo močna italijanska propaganda, nekateri pa so zgolj sledili močnemu odselitvenemu toku. Odselitev Italijanov je močno reducirala njihovo številčnost in nekatera območja, zlasti v Istri, so skoraj povsem opustela.¹²

Po podatkih popisa iz leta 1953 je živel na območju nekdanje Jugoslavije le še okoli 36.000 Italijanov oziroma v primerjavi z njihovim celotnim številom pred drugo svetovno vojno le še okoli 16 odstotkov. Italijansko prebivalstvo se je izseljevalo tudi v kasnejših desetletjih, v glavnem v ZDA in čezmorske države, zato je njihovo število med posameznimi popisi vse do popisa leta 1981 upadalo. Ob tem pa je treba poudariti, da so tudi podatki ljudskih štetij o dejanskem številu Italijanov dokaj nezanesljivi, saj se je precej pripadnikov italijanske manjšine iz različnih razlogov raje izreklo za različne "narodnostno neopredeljene" popisne kategorije, ali pa po regionalni pripadnosti (največkrat kot "Istrani"). Vendar je pri interpretacijah statističnih podatkov potrebna precejšnja previdnost. Za popis leta 1991 v Sloveniji smo ugotovili, da so med regionalno opredeljenimi in celo med narodno opredeljenimi sorazmerno močno zastopani tudi priseljeni iz različnih predelov nekdanje Jugoslavije (razvidno po maternem in pogovornem jeziku)¹³.

Velikim spremembam v številu Italijanov lahko sledimo tudi v zadnjih dveh desetletjih 20. stoletja. Tako na primer popis prebivalstva le za 1991 izkazuje v primerjavi s popisom iz leta 1981 velik porast števila Italijanov, in to kljub temu, da je šlo za eno od politično najbolj nestabilnih obdobj v zgodovini nekdanje Jugoslavije. Očitno so v tedanjih kriznih razmerah na območju nekdanje Jugoslavije mnogi, ki se prej ob popisih niso opredelili kot Italijani, računali na pomoč Italije. Ko so se razmere po osamosvojitvi Slovenije in Hrvaške umirile (zlasti po koncu vojaških spopadov na Hrvaškem), pa sledimo vnovičnemu upadanju števila Italijanov, in to tako v Sloveniji kot tudi na Hrvaškem.

* * *

¹² Crkvenčič, "Emigration of Italians and Germans from Croatia ...," 28.

¹³ Repolusk Peter, Zupančič Jernej, Regionalism in Istria, v: Region and Regionalism 2. Social and Political Aspects, Opole-Lodz, (ur. Koter Marek), 109–116.

Tabela 1: Italijansko prebivalstvo na območju nekdanje Jugoslavije v obdobju od 1948–2001 oziroma 2002

		1948 ¹⁾	1953 ⁵⁾	1961	1971	1981	1991	2001/02
Slovenija	število	25.451 ²⁾	ni podatka	3.072	3.001	2.187	3.063	2.258
	%	1,77		0.19	0.17	0.12	0.17	0.11
Hrvaška	število	85.803 ³⁾	ni pod.	21.103	17.433	11.661	21.303	19.636
	%	2,27		0.51	0.39	0.25	0.45	0.44
skupaj	število	113.278 ⁴⁾	ni pod.	25.615	21.791	15.132	26.108	ni pod.
	%	0,72		0.14	0.11	0.07	0.11	

OPOMBA: ¹⁾ Podatki za Slovenijo in Hrvaško oziroma za območje nekdanje Jugoslavije so preračunani na ozemlja po dokončni razmejitvi med Italijo in Jugoslavijo po letu 1954; ²⁾ Podatek za Slovenijo je seštevek rezultatov popisa prebivalstva za območje tedanje Slovenije (1.458) in podatkov Statističnega urada Istrskega okrožnega ljudskega odbora v Koprskem okraju (23.993), ki je bil tedaj še del Svobodnega tržaškega ozemlja; ³⁾ Podatek za Hrvaško je seštevek rezultatov popisa prebivalstva za območje tedanje Hrvaške (76.093) in podatkov Statističnega urada Istrskega okrožnega ljudskega odbora v Bujskem okraju, ki je bil del Svobodnega tržaškega ozemlja (9.710); ⁴⁾ Podatek za celotno Jugoslavijo je seštevek rezultatov popisa prebivalstva za tedanje Jugoslavijo (79.575) in podatkov Statističnega urada Istrskega okrožnega ljudskega odbora, ki je deloval v coni B Svobodnega tržaškega območja (33.703); ⁵⁾ Leta 1953 na območjih, ki so bila takrat še del Svobodnega tržaškega območja, ni podatkov o narodni pripadnosti prebivalstva, zato ni relevantnih podatkov za območje današnje Slovenija in Hrvaške, s tem pa tudi za območje nekdanje Jugoslavije.

Vir: Statistika prebivalstva Istrskega okrožja po stanju z dne 15. decembra 1947. (Koper: Statistični urad Istrskega okrožnega ljudskega odbora, 1948) - Arhiv Inštituta za narodnostna vprašanja v Ljubljani; Statistični ljetopis Istre, Primorja i Gorskog Kotara 1992 (samo podatki za nekdanjo občino Buje).

Italijani so na Hrvaškem naseljeni zelo neenakomerno. Velika večina – nad 90 odstotkov – jih živi v obalnih predelih Istre, Kvarnerja in nekaterih krajih Dalmacije, desetina pa v notranjosti. Slednji so se priselili na območja zahodne Slavonije v poznem 19. stoletju.¹⁴

Po podatkih hrvaškega popisa prebivalcev iz leta 2002 živi večina Italijanov v občinah Istrske županije (okoli 14.300), kjer sestavljajo 6,9 odstotka vsega prebivalstva. Še vedno pa sestavljajo najvišji delež v skupnem številu prebivalstva v občinah, ki so do leta 1954 pripadale Svobodnemu tržaškemu ozemlju: Grozňjan (51,2 odstotka), Brtonigla (37,4 odstotka), Buje (30 odstotkov) itd. Nekaj več kot 3.000 pripadnikov italijanske manjšine pa živi tudi na območju Reke z okolico.

* * *

¹⁴ Crkvenčič, "Emigration of Italians and Germans from Croatia ...," 23.

Tabela 2: Italijani na Hrvaškem po popisih leta 1991 in 2002 (po območjih občin iz leta 1991).

IME OBČINE	Leto 1991			letu 2002			Število Italija- nov 2002- 1991	Indeks 2002/19 91
	skup. št. prebival.	Italijani število	%	Skup. št. prebival.	Italijani število	%		
Buje	23.877	5.528	23,15	25.588	5.639	22,04	+ 111	102,01
Buzet	7.439	205	2,75	6.457	49	0,76	- 156	23,90
Labin	25.983	421	1,62	22.134	509	2,30	+ 88	120,90
Pazin	19.006	272	1,43	20.584	289	1,40	+ 17	106,25
Poreč	22.988	1.336	5,81	26.229	1.269	4,84	- 67	94,99
Pula	85.326	5.375	0,30	85.167	4.558	5,35	- 817	84,80
Rovinj	19.727	2.169	11,00	20.185	1.971	9,76	- 198	90,87
Istrska županija	204.346	15.306	7,49	206.344	14.284	6,92	- 1.022	93,32
Cres-Lošinj	11.796	256	2,17	11.347	264	2,33	+ 8	103,12

Vir: Popis stanovništva 1991. Narodnosni sastav stanovništva Hrvatske po naseljima. (Zagreb: Republički zavod za statistiku, 1992); Popis stanovništva 2001. Stanovništvo prema narodnosti, po gradovima/općinama. (Zagreb: Državni zavod za statistiku, 2002), at: http://www.dzs.hr/Popis%202001/Popis/H01_02_02/H01_02_02.html (16. november 2003).

Kontinentalna naselitev Italijanov je največja v nekaterih naseljih občine Pakrac (559 oseb oziroma 6,3 odstotka) in Lipik (208 oseb oziroma 3,1 odstotka) v Zahodni Slavoniji. Večina je prišla med letoma 1880 in 1909 z območja Zgornjega Tilmonta v Furlaniji. Uveljavili so se kot živinorejci. Območje je bilo tedaj skromno naseljeno. Vsak naseljenc je dobil osem akrov zemlje, večinoma gozdov v mokrotnem svetu, ki ga je moral nato v 30 letih iztrebiti in kultivirati. Nekateri so se uveljavili tudi v začetkih industrije, zlasti lesne. Mnogi so zato svoje dolgove lahko odplačali v krajšem obdobju.¹⁵ Naseljevali pa so se tudi pripadniki drugih narodov takratne monarhije, Madžari, Slovaki, Čehi, Nemci in drugi. Poznejši tokovi industrializacije so opazno premešali prvotno kolonizacijsko zasnovo območja. Vendar so se Italijani v večini zadržali kot podeželsko in tudi še kmečko prebivalstvo. Tudi po drugi svetovni vojni se jih emigracijski trendi njihovih sosednjakov v mediteranskem delu Hrvaške skoraj niso dotaknili.¹⁶ Tudi med vojno na Hrvaškem se je njihovo število zmanjšalo le za okoli 10 odstotkov, in to kljub temu, da so ravno na območju njihove poselitve potekali pogosti spopadi med paravojaškimi enotami zahodnoslavonske Srbske krajine in enotami hrvaške vojske. Število Madžarov, ki so prav tako živeli na območju zahodne Slavonije, se je v enakem obdobju zmanjšalo za skoraj 42 odstotkov!

* * *

¹⁵ M. Kuzle, "Porijeklo Talijana i njihovih naselja u Zapadnoj Slavoniji," Geografski horizont 4, 1995.

¹⁶ Crkvenčić, "Emigration of Italians and Germans from Croatia ...," 23–24.

Tabela 3: Spremembe v številu in deležu hrvaškega in italijanskega prebivalstva po območjih poselitve Italijanov v Republiki Hrvaški v obdobju 1991–2002

Območje	vse prebivalstvo			Hrvati			Italijani		
	število	%	Indeks	število	%	Indeks	število	%	Indeks
Istra	+ 1.998	+ 0,98	100,98	+ 36.732	+ 32,92	132,92	- 1.022	- 6,68	93,32
Reka z okolico	- 15.939	- 6,43	93,57	+ 12.141	+ 6,72	106,72	- 429	- 10,89	89,02
Območja avtohtone poselitve Italijanov - SKUPAJ	- 13.941	- 3,08	96,92	+ 48.873	+ 16,72	116,72	- 1.451	- 7,55	92,45
Kontinentalna Hrvaška	- 12.060	- 43,71	56,29	+ 1.058	+ 10,69	110,69	- 102	- 11,74	88,26
Območje poselitve Italijanov - skupaj	- 26.001	- 5,42	94,58	+ 49.931	+ 16,53	116,53	- 1.553	- 7,73	92,27

VIR: Popis stanovništva 1991. Narodnosni sestav stanovništva Hrvatske po naseljima. [Zagreb: Republički zavod za statistiku, 1992]; Popis stanovništva 2001. Stanovništvo prema narodnosti, po gradovima/općinama. [Zagreb: Državni zavod za statistiku, 2002], at: http://www.dzs.hr/Popis%202001/Popis/H01_02_02/H01_02_02.html (16. november 2003).

V Istri ves čas vojne na Hrvaškem praktično ni bilo vojaških spopadov. Zato je hrvaška vlada podpirala naseljevanje hrvaških beguncev z območij, ki so bili pod kontrolo Republike Srpske krajine in iz Hercegovine ter osrednje Bosne. Mnogi od teh beguncev so se v Istri tudi stalno naselili, saj je bilo po številnih istrskih naseljih v zaledju na voljo kar precej opuščenih bivališč. To jim je prišlo zelo prav za "utrjevanje hrvaštva" v Istri, kjer je po popisu 1991 število Italijanov naraslo za več kot 80 odstotkov. Poleg tega so hrvaško politično vodstvo skrbeli politični pritiski Italije, kjer so se v nekaterih nacionalističnih krogih pojavile zahteve po reviziji rimskih in osimskih sporazumov, na drugi strani pa tudi zahteve istrskega prebivalstva po čim večji avtonomiji Istre. Te zahteve so postavljali prebivalci Istre ne glede na narodno pripadnost. Hrvaška politika, ki leta 1991 ni imela kontrole nad večino območij, poseljenih s srbskim prebivalstvom, se je zbala, da se v Istri ne bi ponovila zgodba s tako imenovano Kninsko krajino. Da je šlo za politično igro, je razvidno že iz dejstva, da se je število Hrvatov najbolj povečalo ravno na območjih z najvišjim deležem italijanskega prebivalstva, to je na območju nekdanje občine Buje.

Tabela 4: Hrvaško prebivalstvo v Istrski županiji leta 1991 in 2002 [po območjih občin iz leta 1991].

IME OBCINE	leto 1991			leto 2002			število	
	Skup. št. prebival.	Hrvati število	%	Skup. št. prebival.	Hrvati število	%	Hrvatov 2002-1991	indeks 2002/1991
Buje	23.877	9.422	39,46	25.588	14.411	56,32	+ 4.989	152,95
Buzet	7.439	4.419	59,40	6.457	5.513	85,38	+ 1.094	124,76
Labin	25.983	11.545	44,22	22.134	15.068	68,08	+ 3.523	130,51
Pazin	19.006	15.026	79,06	20.584	17.525	85,14	+ 2.499	116,63
Poreč	22.988	12.535	54,33	26.229	19.649	74,91	+ 7.114	156,75
Pula	85.326	47.359	55,50	85.167	62.455	73,33	+ 15.096	131,88
Rovinj	19.727	11.290	57,23	20.185	13.707	67,91	+ 2.417	121,38
Istrska županija	204.346	111.596	54,61	206.344	148.328	71,88	+ 36.732	132,92

VIR: Popis stanovništva 1991. Narodnosni sastav stanovništva Hrvatske po naseljima. (Zagreb: Republički zavod za statistiku, 1992); Popis stanovništva 2001. Stanovništvo prema narodnosti, po gradovima/općinama. (Zagreb: Državni zavod za statistiku, 2002), at: http://www.dzs.hr/Popis%202001/Popis/H01_02_02/H01_02_02.html (16. november 2003).

3.2 MADŽARI

Madžari so po drugi svetovni vojni predstavljali (za Albanci) drugo najštevilčnejšo manjšino na območju nekdanje Jugoslavije. Večina jih živi v Vojvodini v Srbiji, nekaj tisoč pa tudi na območju Slovenije in Hrvaške.

Tabela 5: Madžarsko prebivalstvo na območju nekdanje Jugoslavije v obdobju 1948–2002.

<i>območje</i>		1948	1953	1961	1971	1981	1991	2001/02
Slovenija	število	10.579	11.019	10.498	9.785	9.496	8.499	6.243
	%	0.76	0.75	0.66	0.57	0.50	0.43	0.32
Hrvaška	število	51.399	47.711	42.347	35.488	25.439	22.355	16.595
	%	1.37	1.22	1.02	0.80	0.55	0.47	0.37
Vojvodina	število	428.932	435.345	442.561	423.866	385.356	340.945	290.207
	%	25.79	25.42	23.86	21.71	18.94	16.94	14.28
Jugoslavija	število	496.492	502.175	504.369	477.374	426.867	377.700	ni podatka
	%	3.15	2.97	2.72	2.33	1.90	1.59	-

VIR: Konačni rezultati popisa stanovništva od 15. marta 1948. godine, Knjiga IX: Stanovništvo po narodnosti. (Beograd: Savezni zavod za statistiku, 1954); Popis stanovništva 1953. Knjiga XIII: Stanovništvo i domaćinstva. (Beograd: Savezni zavod za statistiku, 1959); Popis stanovništva 1961. Knjiga VI: Vitalna, etnička i migraciona obeležja – rezultati za opštine. (Beograd: Savezni zavod za statistiku, 1967); Popis stanovništva i stanova 1971. Statistički bilten 727: Nacionalni sastav stanovništva po opštinama. (Beograd: Savezni zavod za statistiku, 1972); Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u 1981. godini. Statistički bilten 1295: Nacionalni sastav stanovništva po opštinama – konačni rezultati. (Beograd: Savezni zavod za statistiku, 1982); Prvi rezultati popisa stanovništva, domaćinstava i poljoprivrednih gazdinstava 1991. godine. Statistički bilten broj 1934: Nacionalni sastav stanovništva po opštinama. (Beograd: Savezni zavod za statistiku, 1995); Popis stanovništva 2001. Stanovništvo prema narodnosti, po gradovima/općinama. (Zagreb: Državni zavod za statistiku, 2002), na: http://www.dzs.hr/Popis%202001/Popis/H01_02_02/H01_02_02.html (16. november 2003); Popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj, Slovenija, 31. marca 2002. Statistične informacije no. 93: Prebivalstvo. (Ljubljana: Statistični urad Republike Slovenije, 2003), p. 23; Popis stanovništva 2002. (Beograd: Savezni zavod za statistiku, 2004), na: <http://www.kanija.co.yu/nepszamlalas2002/popisst2002.htm>, [20. januar 2004].

V Sloveniji živi večina (87 odstotkov) Madžarov na strnjem obmejnem območju v Prekmurju ob slovensko-madžarski meji. To območje je bilo skoraj tisoč let (od 10. stoletja do leta 1919) pod ogrsko (madžarsko) oblastjo, med letoma 1941 in 1945 pa je Madžarska kot zaveznica tretjega rajha Prekmurje vključila v madžarsko državo; po drugi svetovni vojni je del Slovenije. Ob popisu leta 1948 je na imenovanem območju živelo 10.246 Madžarov, ki so bili v glavnem podežel-

sko in kmečko prebivalstvo. Procesi deagrarnizacije, industrializacije in urbanizacije so posegli tudi v ta prostor in prispevali k spremembam načina poselitve in socialne strukture. Prekmurje je do danes ostalo gospodarsko slabše razvita slovenska regija. Bližina zaprte meje z Madžarsko ("železna zavesa") je dodatno poslabševala gospodarske perspektive celotnega območja, ki jih niti sorazmerno izdatna vlaganja iz slovenskih skladov strukturne pomoči za manj razvita območja niso mogla preseči. Kmečka zemlja je večinoma ostala v zasebni posesti, zato se je prevladujoča agrarna struktura med Madžari zadržala zelo dolgo.¹⁷ Madžarsko populacijo je karakteriziral zelo nizek naravni prirastek in trend odseljevanja v večja regionalna središča Slovenije, kjer so iskali delo. Zato je število madžarskega prebivalstva naraščalo zunaj območja avtohtone poselitve (leta 1948 jih je bilo 195, leta 2002 pa 814), nazadovalo pa je v Prekmurju. Mnogi so – tako kot tudi številni Slovenci iz Prekmurja – iskali delo v tujini, zlasti v Avstriji, Nemčiji, Švici, na Švedskem in drugod v Zahodni in Srednji Evropi; to je dodatno prispevalo k nazadovanju madžarske populacije v celoti.¹⁸ Zaradi razseljevanja znotraj in zunaj slovenskega prostora, skromne naravne rasti (ali celo negativnih demografskih trendov), ostarelosti madžarske populacije in asimilacijskih procesov se je število madžarskega prebivalstva v Prekmurju v obdobju 1948–2002 zmanjšalo skoraj za 40 odstotkov; samo v obdobju 1991–2002 je število nazadovalo za skoraj 30 odstotkov! Ponovno opozarjamo, da je pri tem treba upoštevati tudi spremembo metodologije popisa. Število Madžarov zunaj Prekmurja je do leta 1991 naraščalo, v zadnjem desetletju pa je rahlo padlo – za okoli 6 odstotkov. Največ Madžarov je leta 2002 živelo v občini Lendava, ki je tudi sicer kulturno središče madžarske manjšine v Sloveniji.¹⁹

* * *

¹⁷ Vladimir Klemenčič, "Prekmurje kot nerazvito obmejno območje v Sloveniji," *Dela* 8. 1991, 108–124.

¹⁸ Vladimir Klemenčič, "Sodobni regionalni problemi madžarske in italijanske narodnosti v procesih družbeno-ekonomske preobrazbe," *Razprave in gradivo* 23. 1990, 52–61; Kocsis and Kocsis-Hodosi, *Ethnic Geography of the Hungarian Minorities in the Carpathian Basin ...*, 187–193.

¹⁹ *Popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj, Slovenija, 31. marca 2002. Statistične informacije No. 93: Population*. Statistični urad Republike Slovenije, Ljubljana, 2003, 23.

Tabela 6: Številčni razvoj madžarskega prebivalstva v Sloveniji leta 1991 in 2002

Občina/OBMOČJE	Ieto 1991			Ieto 2002			Spremembe	
	Skup. št. prebival.	Madžari št.	%	Skup. št. prebival.	Madžari št.	%	Številno	Indeksi
Dobrovnik/Dobronak	1.561	931	59,64	1.307	616	47,13	- 315	66,17
Hodoš/Hodos	459	316	68,84	356	159	44,66	- 157	50,32
Lendava/Lendva	12.326	5.323	43,19	11.151	3.917	35,13	- 1.406	73,59
Moravske Toplice	6.798	514	7,56	6.151	351	5,71	- 163	68,29
Šalovci	2.147	244	11,36	1.718	169	9,84	- 75	69,26
OBČINE NA NARODNOST-NO MEŠANEM OZEMLJU	23.291	7.328	31,46	20.683	5.212	25,20	- 2.116	71,12
DRUGA OBMOČJA PREKMURJA	66.596	309	0,46	62.216	217	0,35	- 92	70,22
PREKMURJE - skupaj	89.887	7.637	8,50	82.899	5.429	6,55	- 2.208	71,09
Druga območja Slovenije	1.876.099	866	0,05	1.881.137	814	0,04	- 52	94,00
SLOVENIJA - skupaj	1.965.986	8.503	0,43	1.964.036	6.243	0,32	- 2.260	73,42

Viri: Prvi rezultati popisa stanovništva, domačinstava i poljoprivrednih gazdinstava 1991. godine. Statistički bilten broj 1934: Nacionalni sastav stanovništva po opštinama. (Beograd: Savezni zavod za statistiku, 1995); Popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj, Slovenija, 31. marca 2002. Statistične informacije no. 93: Prebivalstvo. (Ljubljana: Statistični urad Republike Slovenije, 2003), p. 23.

Na Hrvaškem živijo Madžari precej razseljeno v različnih naseljih zahodne in vzhodne Slovonije. Nekoliko gosteje so naseljeni na območju Baranje ter v nekaterih mestih, predvsem v Bjelovarju, Daruvarju in Osijeku.²⁰ Razpršena poselitev je posledica kolonizacije panonskega prostora, kjer je – podobno kot smo prej označili za Italijane – nastajala postopoma. Večja prisotnost Madžarov v mestih je posledica večstoletne madžarske politične dominacije v hrvaškem panonskem prostoru. Po razpadu habsburške dvojne monarhije (Avstro-Ogrske) leta 1919 in oblikovanju Trianonske meje na Dravi se je nekaj Madžarov odselilo, večina pa je ostala. Tudi po drugi svetovni vojni kljub izrazitemu nacionalnemu naboju (Madžarska je okupirala Baranjo in Medmurje in obe ozemlji med letoma 1941 in 1945 priključila k svoji državi) emigracije Madžarov ni bilo. Madžarsko so tedaj zasedle sovjetske čete, postala je država s socialistično ureditvijo. Po Kocsisu²¹ je tudi proletarski internacionalizem (ki je zajemal obe državi) skladno z ideologijo “prehodnosti” nacionalne ideje v bistvu med Madžari na Hrvaškem spodbujal asi-

* * *

²⁰ András Bertalan Székely, “The Hungarian Minority in Croatia and Slovenia,” Nationalities Papers, Vol. 24. No. 3, 1996, 483.

²¹ Kocsis and Kocsis-Hodosi, Ethnic Geography of the Hungarian Minorities in the Carpathian Basin ..., 181.

milacijske procese. Toda upoštevati je treba, da so zaradi izrazito razpršene poselitve hitro naraščali mešani zakoni, v katerih so asimilacijski procesi posebej pri medgeneracijskem prenosu narodne, kulturne in jezikovne identitete precej hitro zmanjševali številčnost madžarske populacije. Slednjič je treba opomniti na dejstvo, da so bile možnosti medkulturne izmenjave med madžarsko manjšino in Madžarsko zaradi "železne zavese" zelo omejene. Število madžarskega prebivalstva na Hrvaškem je zato med letoma 1948 in 1991 nazadovalo za skoraj 57 odstotkov.

Število pripadnikov madžarske manjšine se je hitro zmanjšalo tudi v obdobju 1991–2001, in sicer kar za dobro četrtnino, kar ne preseneča. Vzroke za močan upad je treba iskati v dejstvu, da je večina pripadnikov madžarske manjšine živela na območjih, ki so bila med letoma 1991–1998 v okviru Republike Srpske Krajine (Baranja, vzhodna Slavonija), ali pa na območjih, ki so nanjo mejila in so bila izpostavljena vojaškimi spopadom (zahodna Slavonija).

Tabela 7: Številčni razvoj madžarskega prebivalstva med letoma 1991 in 2002 na območjih njihove avtohtone poselitve na Hrvaškem (Baranja, vzhodna Slavonija, zahodna Slavonija).

IME OBČINE	leto 1991			leto 2002			število	
	Skup. št. Prebival.	Madžari število	Madžari %	Skup. št. prebival.	Madžari število	Madžari %	Madžarov 2002-1991	indeks 2002/1991
Baranja	54.265	8.956	16,50	42.633	7.114	16,69	- 1.842	79,43
vzhodna Slavonija	544.169	6.662	1,22	492.641	4.717	0,93	- 1.945	70,80
zahodna Slavonija	144.042	2.022	1,40	133.084	1.188	0,89	- 834	58,75
OBMOČJA AVTOHTONE POSELITVE - skupaj	742.476	17.640	2,38	668.358	13.019	1,95	- 4.621	73,80
DRUGA OBMOČJA REPUBLIKE HRVAŠKE	4.041.789	4.715	0,12	3.769.102	3.576	0,09	- 1.139	75,84
REPUBLIKA HRVAŠKA - skupaj	4.784.265	22.355	0,47	4.437.460	16.595	0,37	- 5.760	74,23

Tabela 8: Številčni razvoj madžarskega prebivalstva med letoma 1991 in 2002 na območjih njihove avtohtone poselitve na Hrvaškem (Baranja, vzhodna Slavonija, zahodna Slavonija) – po območjih občin iz leta 1991. Pregled po občinah.

IME OBČINE	leto 1991			leto 2002			Števílo Madžaróv 2002- 1991	indeks 2002/ 1991
	Skup. št.	Madžari		Skup. št.	Madžari			
	Prebival.	Števílo	%	prebival.	Števílo	%		
Beli Manastir	54.265	8.956	16,50	42.633	7.114	16,69	- 1.842	79,43
Dakovo	52.954	261	0,49	52.260	137	0,26	- 124	52,59
Donji Miholjac	20.365	71	0,35	19.070	65	0,34	- 6	91,55
Našice	40.829	61	0,15	35.274	55	0,16	- 6	90,16
Osijek	165.253	3.056	1,85	147.109	2.349	1,60	- 707	76,87
Valpovo	33.108	95	0,29	32.160	64	0,20	- 31	67,37
Osiješko-baranjska županija	366.774	12.500	3,41	330.506	9.784	2,96	- 2.716	78,27
Vinkovci	98.445	1.644	1,67	90.875	1.147	1,26	- 497	69,77
Vukovar	84.189	1.375	1,63	62.592	851	1,36	- 524	61,89
Županja	49.026	99	0,20	51.301	49	0,10	- 50	49,49
Vukovarsko-sremska županija	231.660	3.118	1,35	204.768	2.047	1,00	- 1.071	65,65
Bjelovar	66.039	615	0,93	64.100	342	0,53	- 273	55,61
Čazma	15.263	21	0,14	14.752	8	0,05	- 13	38,10
Daruvar	30.092	571	1,90	25.608	372	1,45	- 199	65,15
Garešnica	18.442	317	1,72	17.788	155	0,87	- 162	48,90
Grubišno Polje	14.206	498	3,51	10.836	311	2,87	- 187	62,44
Bjelovarsko-bilogorska županija	144.042	2.022	1,40	133.084	1.188	0,89	- 834	58,75

Viri: Prvi rezultati popisa stanovništva, domaćinstava i poljoprivrednih gazdinstava 1991. godine. Statistički bilten broj 1934: Nacionalni sastav stanovništva po opštinama. (Beograd: Savezni zavod za statistiku, 1995); Popis stanovništva 2001. Stanovništvo prema narodnosti, po gradovima/općinama. (Zagreb: Državni zavod za statistiku, 2002), na: http://www.dzs.hr/Popis%202001/Popis/H01_02_02/H01_02_02.html (16. november 2003);

Po podatkih zadnjega popisa na Hrvaškem leta 2002 se je za Madžare opredelilo 16.595 oseb. Največ jih je živeló v občinah Kneževi Vinogradi (2.121) in Belje (1.921), v Baranji ter v občini Osijek (1.154) v vzhodni Slavoniji.²²

* * *

²² Republika Hrvatska. Popis stanovništva 2001. Stanovništvo prema narodnosti, po gradovima/općinama, at: http://www.dzs.hr/Popis%202001/Popis/H01_02_02/H01_02_02.html (16. november 2003).

Vojvodina, nekdanja avtonomna pokrajina jugoslovanske republike Srbije, predstavlja pretežno uravnani svet dna jugovzhodnega dela Panonske kotline. Danes pripada državni enoti Srbije in Črne gore. Do leta 1918 je bila del ogrske polovice habsburške monarhije (Avstro-Ogrske), nato je po Trianonski mirovni pogodbi prišla pod Jugoslavijo. Med drugo svetovno vojno je bila razdeljena med Madžarsko (Bačka), NDH (Srem) in Banat pod nemško upravo. Vojvodina je bila med vsemi območji nekdanje Jugoslavije najbolj etnično heterogena. Spremembe političnih meja in oblastnih struktur so pomembno vplivale tudi na spreminjanje etnične sestave prebivalstva. Po drugi svetovni vojni so politične meje ostale enake kot pred vojno. V osledju podobnih procesov v Srednji in Vzhodni Evropi je prišlo do eksodusov skoraj celotnega nemškega prebivalstva. Številčna in ekonomsko močna skupnost "banatskih" Nemcev je prenehala obstajati. Pri Madžarih takega eksodusov ni bilo. Toda na lokalnih ravneh se je etnična struktura prebivalstva pričela spreminjati predvsem zaradi množičnega priseljevanja prebivalcev iz različnih predelov Jugoslavije. Pri tem valu kolonizacije ni bila v ospredju nacionalna politika zmanjševanja deleža posameznih manjšin (posebej Madžarov, ki so bili daleč najštevilčnejša skupnost), temveč blaženje socialnih napetosti; priseljevali so se iz najrevnejših predelov Jugoslavije in tudi iz (predhodno) najnižjih socialnih slojev. Kasneje so prihajali zaradi sorazmerno ugodnega ekonomskega razvoja te pokrajine zlasti iz Srbije. Tako se je delež srbskega prebivalstva nenehno povečeval.

Po podatkih zadnjega jugoslovanskega popisa leta 1991 se je za Madžare opredelilo 340.946 stalnih prebivalcev Vojvodine. Glavnina jih živi na severu Bačke ter ob Tisi. Na teh območjih predstavljajo lokalno večino (nad 56 odstotkov prebivalstva). Številčni razvoj Madžarov v Vojvodini so pogojevali nekateri procesi in posebne okoliščine. Na prvem mestu je treba omeniti naravni prirastek, ki je upadel od +8,3 odtisočka leta 1953 na -6,6 odtisočka leta 1991, in v povezavi s tem tudi naraščanje deleža ostarelega prebivalstva. Indeks staranja, ki kaže razmerje med staro (nad 60 let) in mlado kvoto (pod 14 let) se je od leta 1961 do 1991 povečal s 63,9 na 155. Na zmanjševanje števila pripadnikov madžarske manjšine v Vojvodini so vplivali tudi dogodki ob razpadu Jugoslavije ob koncu devetdesetih let 20. stoletja. Po nekaterih podatkih naj bi se v tem obdobju izselilo iz Vojvodine nekaj več kot 40.000 Madžarov. Odseljevali so se zaradi političnih pritiskov, strahu pred vojno (nasilne mobilizacije), vojne atmosfere in občasnih konfliktov, ki so jih vnašali begunci srbske narodnosti (po ocenah UNCHR jih je bilo leta 1996 242.340²³) iz Bosne in Hrvaške. Tako so ob popisu prebivalstva leta 2002 v Vojvodini našli

* * *

²³ Census of Refugees and other War-Affected Person in the Federal Republic of Yugoslavia, UNHCR Commissioner for Refugees of the Republic of Serbia, Belgrade 1996.

le še 290.207 Madžarov, ali več kot 50,000 (ali 14,88 odstotka) manj kot leta 1991. Hkrati se je v obdobju 1991–2002 število srbskega prebivalstva povečalo za več kot 170.000 (ali za 14,80 odstotka).

Tabela 8: Spremembe v številu in deležu Madžarov in Srbov v Vojvodini, 1991–2002

	vse prebivalstvo			S r b i			M a d ž a r i		
	število	%	Indeks	število	%	Indeks	število	%	Indeks
BAČKA	+ 35.316	+ 3,63	103,63	+ 110.543	+ 22,85	122,85	- 28.462	- 14,78	85,22
BANAT	- 41.057	- 5,63	94,37	+ 12.374	+ 2,87	102,87	- 21.656	- 15,09	84,91
SREM	+ 25.216	+ 8,12	108,12	+ 47.537	+ 20,12	120,12	- 621	- 12,79	87,21
VOJVODINA - skupaj	+ 19.475	+ 0,97	100,97	+ 170.454	+ 14,80	114,80	- 50.739	- 14,88	+ 85,12

VIR: Prvi rezultati Popisa stanovništva, domačinstava, stanova i poljoprivrednih gazdinstava 1991. godine. Statistički bilten broj 1934: Nacionalni sastav stsnovništva po opštinama. (Beograd: Savezni zavod za statistiku, 1992), str. 32–33; Popis stanovništva 2002: Stanovništva po narodnosti. (Beograd: Savezni zavod za statistiku, 2004), na: <http://www.kanijza.co.yu/nepszamlals2002/popisst2002.htm>, (20. 1. 2004)

Največje spremembe v nacionalni strukturi so se med letoma 1991 in 2002 zgodile v Bački, kjer je še danes težišče poselitve madžarske manjšine. Izselilo se je več kot 28.000 pripadnikov madžarske manjšine, priselilo pa več kot 110.000 Srbov, v glavnem beguncev iz Hrvaške ter Bosne in Hercegovine. Karakteristično je, da so begunce množično nameščali na območja s tradicionalno močno madžarsko poselitvijo; tam so bile sicer tudi namestitvene in transportne kapacitete. Na območje občin Subotica je prišel 6.401 begunec, v Temerin jih je prišlo 3.444, v Bečeju 1.471 itd.²⁴ Med občinami, ki so doživele največje spremembe v številu in deležu madžarskega in srbskega prebivalstva, je treba omeniti zlasti naslednje (navedeno v tabeli):

* * *

²⁴ Lajos Arday, "Hungarians in Serb-Yugoslav Vojvodina since 1944," *Nationalities Papers*, Vol. 24 (1996), No. 3,

Tabela 9 : Spremembe v številu in deležu Srbov in Madžarov v Bački (Vojvodina) v obdobju 1991–2002 (po občinah)

	vse prebivalstvo			S r b i			M a d ž a r i		
	Število	%	Indeks	Število	%	Indeks	število	%	Indeks
3. APATIN	- 51	- 0,16	99,84	+ 3.478	+ 20,78	120,78	- 1.025	- 21,31	78,69
4. BAČ	- 933	- 5,42	94,58	+ 1.209	+ 18,93	118,93	- 207	- 17,26	82,74
5. BAČKA PALANKA	+ 2.124	+ 3,61	103,61	+ 5.113	+ 11,95	111,95	- 36	- 2,36	97,64
6. BAČKA TOPOLA	- 2.238	- 5,53	94,47	+ 2.578	+ 29,04	129,04	- 3.969	- 14,97	85,03
7. BAČKI PETROVAC	- 975	- 6,23	93,77	+ 469	+ 14,17	114,17	- 7	- 7,76	92,24
9. BEOČIN	+ 1.229	+ 8,27	108,27	+ 2.012	+ 22,67	122,67	+ 29	+ 11,20	111,20
10. BEČEJ	- 1.688	- 3,96	96,04	+ 2.397	+ 16,61	116,61	- 3.423	- 14,60	85,40
21. KULA	- 981	- 1,99	98,01	+ 3.253	+ 14,85	114,85	- 864	- 17,47	82,53
22. MALI IDJOŠ	- 881	- 6,13	93,87	+ 746	+ 46,31	146,31	- 954	- 11,22	88,78
26. NOVI SAD	+ 34.760	+ 13,14	113,14	+ 52.214	+ 30,05	130,05	- 4.536	- 22,43	77,57
28. ODŽACI	- 1.922	- 5,12	94,88	- 625	- 2,08	97,92	- 591	- 27,32	72,68
35. SOMBOR	+ 1.375	+ 1,43	101,43	+ 10.545	+ 21,41	121,41	- 3.058	- 19,80	80,20
36. SRBOBRAN	+ 581	+ 3,36	103,36	+ 1.071	+ 9,83	109,83	- 735	- 15,79	84,21
38. SREM. KARLOVCI	+ 1.441	+ 19,49	119,49	+ 2.276	+ 51,87	151,87	+ 3	+ 1,42	101,42
40. SUBOTICA	- 1.865	- 1,24	98,76	+ 13.363	+ 59,49	159,49	- 7.182	- 11,17	88,83
41. TEMERIN	+ 3.374	+ 13,55	113,55	+ 4.852	+ 36,47	136,47	- 1.320	- 13,66	86,34
42. TITEL	+ 828	+ 5,10	105,10	+ 919	+ 6,78	106,78	- 69	- 7,11	92,89
43. VRBAS	- 530	- 1,14	98,86	+ 2.576	+ 13,33	113,33	- 550	- 16,01	83,99
12. ŽABALJ	+ 1.668	+ 6,45	106,45	+ 2.097	+ 9,69	109,69	+ 32	+ 11,72	111,72
BAČKA - skupaj	+ 35.316	+ 3,63	103,63	+ 110.543	+ 22,85	122,85	- 28.462	- 14,78	85,22

Viri: Prvi rezultati Popisa stanovništva, domačinstava, stanova i poljoprivrednih gazdinstava 1991. godine. Statistički bilten broj 1934: Nacionalni sastav stnsvoništva po opštinama. (Beograd: Savezni zavod za statistiku, 1992), str. 32–33; Popis stanovništva 2002: Stanovništvo po narodnosti. (Beograd: Savezni zavod za statistiku, 2004), na: <http://www.kanijiza.co.yu/nepszamlals2002/po-pisst2002.htm>, (20. 1. 2004)

Le nekaj manjše so bile spremembe v Banatu, v pokrajini vzhodno od Tise. Razlika je bila le v bistveno manjšem številu priseljenih Srbov, katerih število je v obdobju 1991–2002 naraslo le za nekaj več kot 12.000 oziroma za 2,87 odstotka. Ob tem je treba omeniti, da se je večina priseljenih Srbov naselila v Pančevu, ki ga od Beograda loči le reka Donava. Tako se je zaradi množične izselitve Madžarov in pripadnikov drugih manjšin za več kot 41.000 oseb (ali za 5.63 odstotka) zmanjšalo tudi skupno število prebivalcev.

Tabela 10: Spremembe v številu in deležu Madžarov in Srbov v Banatu (Vojvodina) v obdobju 1991–2002 [po občinah]

	vse prebivalstvo			S r b i			M a d ž a r i		
	število	%	Indeks	število	%	Indeks	število	%	Indeks
1. ADA	- 2.488	- 11,58	88,42	+ 18	+ 0,54	100,54	- 2.157	- 12,90	87,10
2. ALIBUNAR	- 3.596	- 13,54	86,46	- 596	- 4,17	95,83	- 11	- 3,44	96,56
8. BELA CRKVA	- 3.126	- 13,31	86,69	- 1.766	-	89,86	- 121	- 20,86	79,14
						10,14			
44. ČOKA	- 1.431	- 9,38	90,62	+ 174	+ 3,46	103,46	- 1.525	- 17,71	82,29
17. KANJIŽA	- 3.182	- 14,37	85,63	+ 105	+ 5,43	105,43	- 3.346	- 12,33	87,67
18. KIKINDA	- 2.707	- 3,88	96,12	+ 369	+ 0,73	100,73	- 1.360	- 13,65	86,35
19. KOVAČICA	- 2.594	- 8,51	91,49	+ 77	+ 0,82	100,82	- 709	- 19,46	80,54
20. KOVIN	- 1.502	- 3,92	96,08	- 236	- 0,83	99,17	- 486	- 12,48	87,52
23. NOVA CRNJA	- 1.806	- 12,45	87,55	- 909	- 9,23	90,77	- 624	- 20,85	79,15
24. NOVI BEČEJ	- 1.839	- 6,39	93,61	- 329	- 1,72	98,28	- 962	- 15,67	84,33
25. NOVI KNEŽEVAC	- 835	- 6,55	93,95	+ 244	+ 3,26	103,26	- 862	- 18,24	81,76
27. OPOVO	- 372	- 3,27	96,73	- 105	- 1,09	98,91	- 5	- 7,94	92,06
29. PANČEVO	+ 2.012	+ 1,61	101,61	+ 10.101	+	111,61	- 1.064	- 20,86	79,14
						11,61			
31. PLANDIŠTE	- 1.212	- 8,31	91,69	+ 490	+ 6,95	106,95	- 183	- 9,65	90,35
33. SENTA	- 3.199	- 11,12	88,88	+ 149	+ 5,75	105,75	- 2.890	- 12,31	87,69
34. SEČANJ	- 2.047	- 11,11	88,89	- 618	- 5,06	94,94	- 391	- 15,90	84,10
11. VRŠAC	- 3.910	- 6,71	93,29	+ 1.130	+ 2,95	102,95	- 535	- 16,97	83,03
14. ZRENJANIN	- 4.829	- 3,53	96,47	+ 3.885	+ 4,09	104,09	- 3.376	- 19,20	80,80
13. ŽITIŠTE	- 2.394	- 10,50	89,50	+ 191	+ 1,54	101,54	- 1.049	- 20,71	79,29
BANAT - skupaj	- 41.057	- 5,63	94,37	+ 12.374	+ 2,87	102,87	- 21.656	- 15,09	84,91

Viri: Prvi rezultati Popisa stanovništva, domačinstava, stanova i poljoprivrednih gazdinstava 1991. godine. Statistički bilten broj 1934: Nacionalni sastav stanovništva po opštinama. [Beograd: Savezni zavod za statistiku, 1992], str. 32–33; Popis stanovništva 2002: Stanovništvo po narodnosti. (Beograd: Savezni zavod za statistiku, 2004), na: <http://www.kanjiza.co.yu/nepszamlals2002/popisst2002.htm>, [20. 1. 2004]

Precejšnje spremembe v nacionalni strukturi prebivalstva so se v obdobju 1991–2002 zgodile tudi v Sremu, pokrajini med Savo na jugu in Donavo na severu ter vzhodu. Že tako nizko število pripadnikov madžarske manjšine se je še zmanjšalo za 12,79 odstotka, hkrati pa je število Srbov naraslo za dobro petino (več kot 47.000 oseb).

Tabela 11: Spremembe v številu in deležu Srbov in Madžarov v Sremu (Vojvodina) v obdobju 1991–2002 (po občinah)

OBČINA	vse prebivalstvo			Srbi			Madžari		
	število	%	Indeks	število	%	Indeks	število	%	Indeks
15. INDJIJA	+ 5.461	+ 12,37	112,37	+ 10.049	+ 31,34	131,34	- 110	- 10,29	89,74
16. IRIG	+ 633	+ 5,41	105,41	+ 1.085	+ 12,45	112,45	+ 56	+ 7,37	107,37
30. PEĆINCI	+ 1.419	+ 7,06	107,06	+ 1.671	+ 9,17	109,17	- 1	- 4,55	95,45
32. RUMA	+ 4.943	+ 8,98	108,98	+ 8.342	+ 19,13	119,13	- 372	- 22,17	77,83
37. SREM. MITROVICA	+ 341	+ 0,40	100,40	+ 4.548	+ 6,46	106,46	- 165	- 18,25	81,75
39. STARA PAZOVA	+ 9.955	+ 17,28	117,28	+ 13.490	+ 32,62	132,62	+ 4	+ 3,17	103,17
45. ŠID	+ 2.464	+ 6,75	106,75	+ 8.352	+ 38,14	138,14	- 33	- 11,87	88,13
SREM – skupaj	+ 25.216	+ 8,12	108,12	+ 47.537	+ 20,12	120,12	621	- 12,79	87,21

Viri: Prvi rezultati Popisa stanovništva, domaćinstava, stanova i poljoprivrednih gazdinstava 1991. godine. Statistički bilten broj 1934: Nacionalni sastav stsnovništva po opštinama. (Beograd: Savezni zavod za statistiku, 1992), str. 32–33; Popis stanovništva 2002: Stanovništvo po narodnosti. (Beograd: Savezni zavod za statistiku, 2004), na: <http://www.kanijza.co.yu/nepszamlals2002/popisst2002.htm>, (20. 1. 2004)

Močna imigracija srbskih beguncev iz Bosne in Hrvaške na eni ter asimilacija in predvsem izseljevanje Madžarov se odraža v znatnih spremembah razmerja med srbskim in drugim prebivalstvom Vojvodine. Po podatkih popisa 2002 je delež Srbov že dosegel skoraj dve tretjini (nad 65 odstotkov) v primerjavi z dobro polovico (57,2 odstotka) leta 1991. Obenem se je delež Madžarov zmanjšal s 17 na 14,2 odstotka.²⁵

* * *

²⁵ Popis stanovništva 2002: Stanovništvo po narodnosti. (Beograd: Savezni zavod za statistiku, 2004), at: <http://www.kanijza.co.yu/nepszamlals2002/popisst2002.htm>, (20. 1. 2004).

Tabela 12: Madžarsko prebivalstvo v Vojvodini med popisoma leta 1991 in 2002

OBČINA	leto 1991			leto 2002			število	
	Skup. št. prebival.	Madžari Število	%	Skup. št. prebival.	Madžari število	%	Madžarov 2002-1991	indeks 2002/1991
Apatin	32.864	4.810	14,64	32.813	3.785	11,54	- 1.025	78,69
Bač	17.201	1.199	6,97	16.268	992	6,10	- 207	82,74
Bačka Palanka	58.842	1.526	2,93	60.966	1.490	2,44	- 36	97,64
Bačka Topola	40.483	26.512	65,49	38.245	22.543	58,94	- 3.969	85,03
Bački Petrovac	15.656	92	0,59	14.681	85	0,58	- 7	92,24
Beočin	14.857	259	1,74	16.086	288	1,79	+ 29	111,20
Bečej	42.675	23.441	54,93	40.987	20.018	48,84	- 3.423	85,40
Kula	49.334	4.946	10,02	48.353	4.082	8,44	- 864	82,53
Mali Idjoš	14.375	8.500	59,13	13.494	7.546	55,92	- 954	88,78
Novi Sad	264.534	20.223	7,64	299.294	15.687	5,24	- 4.536	77,57
Odžaci	37.504	2.163	5,77	35.582	1.572	4,42	- 591	72,68
Sombor	95.888	15.444	16,11	97.263	12.386	12,73	- 3.058	80,20
Srbobran	17.274	4.655	26,95	17.855	3.920	21,95	- 735	84,21
Sremski Karlovci	7.398	212	2,87	8.839	215	2,43	+ 3	101,42
Subotica	150.266	64.274	44,77	148.401	57.092	38,47	- 7.182	88,83
Temerin	24.901	9.661	38,80	28.275	8.341	29,50	- 1.320	86,34
Titel	16.222	971	5,99	17.050	902	5,29	- 69	92,89
Vrbas	46.382	3.435	7,41	45.852	2.885	6,29	- 550	83,99
Žabalj	25.845	273	1,06	27.513	305	1,11	+ 32	111,72
BAČKA - skupaj	972.501	192.596	19,80	1.007.817	164.134	16,29	- 28.462	85,22
Ada	21.482	16.715	77,81	18.994	14.558	76,65	- 2.157	87,10
Alibunar	26.550	320	1,21	22.954	309	1,35	- 11	96,56
Bela Crkva	23.493	580	2,69	20.367	459	2,25	- 121	79,14
Čoka	15.263	8.668	56,79	13.832	7.133	51,57	- 1.525	82,29
Kanjiža	30.692	27.148	88,45	27.510	23.802	86,52	- 3.346	87,67
Kikinda	69.709	9.967	14,30	67.002	8.607	12,85	- 1.360	86,35
Kovačica	30.484	3.644	11,95	27.890	2.935	10,52	- 709	80,54
Kovin	38.304	3.894	10,17	36.802	3.408	9,26	- 486	87,52
Nova Crnja	14.511	2.993	20,63	12.705	2.369	18,65	- 624	79,15
Novi Bečej	28.763	6.139	21,34	26.924	5.177	19,23	- 962	84,33
Novi Kneževac	13.810	4.726	34,22	12.975	3.864	29,78	- 862	81,76
Opovo	11.388	63	0,55	11.016	58	0,53	- 5	92,06
Pančevo	125.150	5.101	4,08	127.162	4.037	3,17	- 1.064	79,14
Plandište	14.589	1.792	12,28	13.377	1.619	12,10	- 183	90,35
Senta	28.767	23.477	81,61	25.568	20.587	80,52	- 2.890	87,69
Sečanj	18.424	2.459	13,35	16.377	2.068	12,63	- 391	84,10
Vršac	58.279	3.154	5,41	54.369	2.619	4,82	- 535	83,03
Zrenjanin	136.880	17.587	12,85	132.051	14.211	10,76	- 3.376	80,80
Žitište	22.793	5.066	22,23	20.399	4.017	19,69	- 1.049	79,29
BANAT - skupaj	729.331	143.493	19,67	688.274	121.837	17,70	- 21.656	84,91

OBČINA	leto 1991			leto 2002			število	
	Skup. št. prebival.	Madžari Število	%	Skup. št. prebival.	Madžari število	%	Madžarov 2002- 1991	indeks 2002/ 1991
Indjija	44.148	1.072	2,43	49.609	962	1,94	- 110	89,74
Irig	11.696	760	6,50	12.329	816	6,62	+ 56	107,37
Pećinci	20.087	22	0,11	21.506	21	0,10	- 1	95,45
Ruma	55.063	1.678	3,05	60.006	1.306	2,17	- 372	77,83
Sremska Mitrovica	85.561	904	1,06	85.902	739	0,86	- 165	81,75
Stara Pazova	57.621	126	0,22	67.576	130	0,19	+ 4	103,17
Šid	36.509	295	0,81	38.973	262	0,67	- 33	88,13
SREM - skupaj	310.685	4.857	1,56	335.901	4.236	1,26	621	87,21
VOJVODINA	2.012.517	340.946	16,94	2.031.992	290.207	14,28	- 50.739	85,12

Viri: Prvi rezultati Popisa stanovništva, domačinstava, stanova i poljoprivrednih gazdinstava 1991. godine. Statistički bilten broj 1934: Nacionalni sastav stsnovništva po opštinama. (Beograd: Savezni zavod za statistiku, 1992), str. 32-33; Popis stanovništva 2002: Stanovništvo po narodnosti. (Beograd: Savezni zavod za statistiku, 2004), na: <http://www.kanjiža.co.yu/nepszamlals2002/po-pisast2002.htm>, (20. 1. 2004)

4. VARSTVO MANJŠIN V NEKDANJI JUGOSLAVIJI IN V NASLEDNICAH SLOVENIJI, HRVAŠKI IN SRBIJI

Jugoslovanska federacija je že ob svojih medvojnih začetkih (drugo zasedanje AVNOJ-a) manjšinske pravice razglasila za pomembno prioriteto. Te principe sta pozneje uzakonili ustavi leta 1946 in 1963, pogloblitve poteze pa je ta politika dobila z ustavo 1974.²⁶ Ta v svojem 245. členu določa, da ima "vsaka narodnost suvereno pravico svobodno uporabljati svoj lastni jezik in pisavo, ustvarjati na področju kulture in se organizirati skladno z interesi in uživati druge ustavno zagotovljene pravice ..." (člen 274).²⁷

Čeprav so zvezna ustava ter ustave republik in pokrajin pa tudi različni zakoni posvečali precej pozornosti zaščiti manjšin, je praksa – kakor tudi v večini ostalih socialističnih držav v Evropi – močno šepala.²⁸ Kljub slabostim v praksi pa so jugoslovanski manjšinski standardi na nekaterih področjih celo presegli standarde, ki so bili tedaj uveljavljeni v drugih evropskih državah.

* * *

²⁶ Ustava SFRJ iz leta 1963.

²⁷ Ustava SFRJ iz leta 1974.

²⁸ Arday, "Hungarians in Serb – Yugoslav Vojvodina since 1944," ..., 473.

4.1 SLOVENIJA

Slovenija je na področju varovanja manjšin posebej izstopala. Že ustava iz leta 1963 je določala, da SR Slovenija zagotavlja italijanski in madžarski manjšini enakopravnost in možnost vsestranskega razvoja in napredka, enakopravnost njunih jezikov na narodnostno mešanih območjih ter skrb za razvoj šolstva, tiska, radia, oziroma kulturno-prosvetnega dela (77. člen).²⁹ Pomen obeh manjšin je bil v podglavju o posebnih pravicah italijanske in madžarske manjšine poudarjen tudi v ustavi iz leta 1974 (250. in 251. člen). Ta je manjšinama zagotavljala svobodno rabo svojih jezikov, izražanja svojih nacionalnih kultur, rabo simbolov in ustanavljanje posebnih organizacij. Na narodnostno mešanih območjih sta bila jezika manjšin enakopravna s slovenskim jezikom, pripadnikom manjšin pa zagotovljena tudi vzgoja in izobraževanje v lastnem jeziku. Slovenija je bila po ustavi dolžna skrbeti za razvoj italijanske in madžarske manjšine na vseh področjih.³⁰ To je izvajala z zagotavljanjem in nadzorom izvajanja zakonskih, podzakonskih in drugih predpisov, s sprejemanjem ukrepov za uresničevanje enakopravnosti v praksi in z uresničevanjem ustavne obveznosti republike, da *“... razvija politične, ekonomske, kulturne in druge odnose z drugimi državami in mednarodnimi organi in organizacijami, ki so pomembni za položaj in razvoj ... italijanske in madžarske narodnosti ...”*³¹

Slovenija je posebno pozornost avtohtonima manjšinama namenjala deloma zaradi prevzetih mednarodnih obveznosti po drugi svetovni vojni, zaradi procesa decentralizacije in demokratizacije tedanje jugoslovanske federacije ter odpiranja meja proti Italiji ter Avstriji konec petdesetih in v začetku šestdesetih let 20. stoletja. Takrat se je v Sloveniji uveljavilo pojmovanje “narodnosti kot povezovalnega dejavnika”. Pomemben razlog je bil posredno tudi skrb za slovenske manjšine v sosednjih državah, čeprav je standard manjšinskega varstva na vrsti področij ostal do danes bistveno nižji kot v Sloveniji.³²

Tako tudi ustava iz leta 1991 ohranja in dograjuje dotedanjo raven zaščite italijanske in madžarske manjšine. Novost sta zlasti dve načeli: a.) raven pravic ni odvisna od števila pripadnikov, in b.) neke vrste “absolutni” veto predstavnikov narodnih skupnosti na državni in lokalni ravni.³³ Slovenija je tako zagotovila – v primerjavi z drugimi državami, članicami Sveta Evrope – zelo široko manjšinsko za-

* * *

²⁹ Ustava SR Slovenije iz leta 1963.

³⁰ Ustava SR Slovenije iz leta 1974.

³¹ “Stališča, priporočila in sklepi o uresničevanju posebnih pravic italijanske in madžarske narodnosti in njunih pripadnikov v Socialistični republiki Sloveniji,” Uradni list SR Slovenije 11/1974, 117.

³² Ciril Ribičič, “Italijanska in madžarska narodna skupnost v Republiki Sloveniji: Ustavnopravni položaj. Posebna skrb Slovenije za obe manjšini že pred osamosvojitvijo,” Republika, Vol. 6, No. 4. 6. januar 1997, 4.

³³ Lojze Ude, Franc Grad in Miro Cerar, ml., “Uvodni kometar k Ustavi republike Slovenije” Uradni list Republike Slovenije, Ljubljana 1992.

ščito (skupaj 23 kategorij). Samo za primerjavo: Italija zagotavlja slovenski manjšini samo devet kategorij, od katerih v celoti izvaja le tri (radijske in televizijske oddaje v manjšinskem jeziku, financiranje kulturnih dejavnosti), deloma pa šest.³⁴ Slovenija ima sklenjene dvostranske sporazume z Italijo in Madžarsko: naj omenimo Akt o nostrifikaciji nasledstva sporazumov nekdanje Jugoslavije z Republiko Italijo,³⁵ Pogodbo o prijateljstvu in sodelovanju med Republiko Slovenijo in Republiko Madžarsko³⁶ in posebno dvostransko pogodbo med Slovenijo in Madžarsko iz leta 1992.³⁷

Varstvo manjšin je v Sloveniji zasnovano na dveh načelih: načelu teritorialnosti in kolektivnosti. Prvo določa prostor avtohtone naselitve, ki ga sestavljajo vsa naselja, kjer so že stoletja naseljeni Italijani in Madžari. Drugo poleg splošnih in posebnih individualnih pravic poudarja kolektivno naravo pojava manjšin in njihovih potreb. Na teh območjih sta uradna jezika poleg slovenščine tudi italijanščina oziroma madžarščina.³⁸ Vidna dvojezičnost je pomemben vizualni element etnično mešanih območij v Sloveniji, ki je uveljavljen tako v javni kakor v zasebnih upravnih in gospodarskih strukturah.³⁹

Dokumenti vsega prebivalstva na etnično mešanih območjih so dvojezični, ne glede na njihovo narodno pripadnost. Nekateri dokumenti z mednarodno veljavo (potni list, osebne izkaznice, vozniška dovoljenja, prometna dovoljenja, zdravstvene izkaznice ipd.) so trijezični – poleg slovenščine in madžarščine oziroma italijanščine še angleščina oziroma francoščina.⁴⁰

Za pripadnike manjšine je zelo pomembna možnost rabe lastnega jezika v nekaterih javnih institucijah, kot so na primer sodišča. Procesi se tam lahko vodijo celo samo v manjšinskem jeziku, če se o tem sporazumeta obe strani. Če se proces

* * *

³⁴ Romana Bešter, "Primerjava ustavne zaščite manjšin v državah Sveta Evrope," *Razprave in gradivo* 40. 2002, 40–71.

³⁵ Akt o nostrifikaciji nasledstva sporazumov nekdanje Jugoslavije z Republiko Italijo. Uradni list Republike Slovenije, No. 40/92. Ljubljana 1992, 127–128.

³⁶ Pogodba o prijateljstvu in sodelovanju med Republiko Slovenijo in Republiko Madžarsko. Uradni list Republike Slovenije, No. 23/93. Ljubljana 1992.

³⁷ Sporazum o zagotavljanju posebnih pravic slovenske narodne manjšine v Republikli Madžarski in madžarske narodne skupnosti v Republikli Sloveniji. Uradni list Republike Slovenije – Mednarodne pogodbe, No. 6/93. Ljubljana 1993.

³⁸ Miran Komac, "Varstvo narodnih skupnosti v Sloveniji." In: Miroslav Polzer, Liana Kalčina, and Mitja Žagar (ur.), *Slovenija in evropski standardi varstva narodnih manjšin/Slovenia and European Standard for the Protection of National Minorities*. Informacijsko dokumentacijski center Sveta Evrope pri NUK, Inštitut za narodnostna vprašanja, and Avstrijski inštitut za vzhodno in jugovzhodno Evrope, Ljubljana 2002, 17.

³⁹ Pravilnik o določanju imen naselij in ulic ter o označevanju naselij, ulic in stavb. Uradni list SRS, št. 11/80. Ljubljana 1980; Zakon o imenovanju in evidentiranju naselij, ulic in stavb. Uradni list SRS, št. 8/80. Ljubljana 1980.

⁴⁰ Miran Komac, Zupančič Jernej, Winkler Iztok, *Protection of ethnic communities in the Republic of Slovenia*. Institute for Ethnic Studies, Ljubljana 1999, 43.

začne dvojezično, ga morajo tako tudi nadaljevati, čeprav se potem odvija zunaj območja veljavne dvojezičnosti. Če pripadniki manjšin želijo postopek v obeh jezikih, ga morajo zahtevati. Podobno velja za ostale administrativne postopke. Osebe, ki obvladajo oba jezika, so za to finančno stimulirane.⁴¹ Podobno velja glede rabe manjšinskega jezika na občinski ravni. Načela dvojezičnosti so sprejeta tudi v katoliški in protestantski cerkvi. Seveda pa je poleg pravno-formalne ureditve dvojezične rabe in izvrševanja drugih manjšinskih pravic iz tega naslova raba odvisna ne le od formalno postavljenih meril in zahtev, temveč tudi od kadrovske možnosti in nenazadnje tudi doslednosti samih pripadnikov manjšine. Zaradi tega je veliko določil v praksi izvajanih samo deloma, ali pa sploh ne. Posebej velja to za nekatere deficitarne poklice, kot so na primer zdravniki, lekarnarji ipd. Na področju duhovne oskrbe se obe cerkvi trudita za dvojezično rabo, a je zaradi pomanjkanja kadrov z znanjem obeh jezikov v praksi to dostikrat težko zagotavljati.⁴²

Posebna pozornost je namenjena dvojezičnemu izobraževanju. Uveljavila sta se dva modela manjšinskega šolstva: dvojezično izobraževanje v Prekmurju in enojezične – italijanske šole v slovenski Istri. Različna modela sta se uveljavila zaradi različnih zgodovinskih in predvsem (takrat) aktualnih okoliščin.⁴³ Na etnično mešanem območju v Prekmurju je v šolskem letu 2000/2001 pouk obiskovalo 316 otrok, v petih centralnih dvojezičnih šolah pa je bilo istega šolskega leta 886 učencev, v eni dvojezični srednji šoli pa 287 dijakov. Te šolske ustanove so tedaj zaposlovale 130 učiteljev. Tudi slovenski učenci in dijaki pri nekaterih predmetih (zgodovina, kultura, geografija) podrobneje spoznavajo Madžarsko in njeno zgodovino ter kulturo. Komunikacija s starši ter z javnostjo je dvojezična, kakor tudi vsi dokumenti. Dvojezični so tudi učbeniki in drugo učno – delovno gradivo. Pri prevodih učbenikov prihaja do zastojev zaradi kadrovske primanjkljave, problem pa je (v primerjavi s slovenskimi šolami) tudi bistveno skromnejši izbor učbenikov.⁴⁴

V slovenski Istri se je za potrebe italijanske manjšine razvilo manjšinsko šolstvo, ki temelji na ločenih slovenskih in italijanskih šolah. V šolskem letu 2001/2002 je manjšinske vrtce obiskovalo 264 otrok, v devetih osnovnih šolah je

* * *

⁴¹ Zakon o sodiščih. Uradni list RS, št. 19/94. Ljubljana 1994; Zakon o notariatu. Uradni list RS, št. 13/94, 48/94. Ljubljana 1994; Zakon o državnem tožilstvu. Uradni list RS, št. 63/94. Ljubljana 1994.

⁴² Komac, Zupančič, Winkler, *Protection of ethnic communities in the Republic of Slovenia* ..., 45.

⁴³ Mednarodne obveznosti Slovenije v kontekstu varstva manjšin lahko najdemo v dokumentih: (1) *Special statute of the Memorandum of Understanding* from 1954, točke b in c člena 4; (2) Sporazum o zagotavljanju posebnih pravic slovenske manjšine v Republiki Madžarski in madžarske narodne skupnosti v Republiki Sloveniji. Uradni list RS, št. 6/93. Ljubljana 1993 (3) *Framework Convention for the Protection of National Minorities*, Article 12–14; European Charter for Regional or Minority Language, Article 8.

⁴⁴ Komac, Zupančič, Winkler, *Protection of ethnic communities in the Republic of Slovenia* ..., 46–47. Komac, "Varstvo narodnih skupnosti v Sloveniji" ..., 35–36.

bilo 435 učencev, v treh gimnazijah pa 278 dijakov. Učbeniki, dokumenti in komunikacija s starši so v italijanščini. Slovensščino spoznavajo kot jezik in literaturo; je torej učni predmet. Nasprotno pa je na etnično mešanem območju v slovenskih šolah italijanščina dodana kot učni predmet. V manjšinsko italijansko šolo se lahko vključi vsak, ne glede na narodno pripadnost. Ker je znanje italijanščine cenjeno, po nekaterih manjšinskih šolah že prevladujejo dijaki, ki ne prihajajo iz vrst manjšine.⁴⁵

Zaradi majhnega števila pripadnikov madžarske in italijanske manjšine v Sloveniji ni mogoč univerzitetni študij v njihovem maternem jeziku. Madžarski jezik in kulturo je mogoče študirati na Univerzi v Mariboru ter Univerzi v Ljubljani; tam poteka tudi izobraževanje za vzgojiteljice dvojezičnih vrtcev in učitelje dvojezičnih osnovnih šol. Italijanski jezik in književnost je mogoče študirati na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani ter na oddelku za italijanski jezik in književnost Pedagoške fakultete Univerze v Ljubljani, s sedežem v Kopru. Tam je organizirano tudi izobraževanje za vzgojiteljice italijanskih vrtcev ter učiteljice na šolah z italijanskim učnim jezikom. Zaradi omejenih možnosti študija v jeziku manjšin je Slovenija z Madžarsko ter Italijo podpisala več sporazumov, s katerimi je želela pripadnikom manjšin olajšati študij na tamkajšnjih univerzah. Tako sta Slovenija in Italija leta 1995 sklenili Sporazum o vzajemnem priznavanju diplom, ki lajša študij pripadnikom italijanske manjšine na italijanskih univerzah in pripadnikom slovenske manjšine iz Italije na slovenskih univerzah.⁴⁶ Možnost za študij pripadnikov slovenske manjšine v Sloveniji in madžarske manjšine iz Slovenije na Madžarskem pa omogoča Sporazum o sodelovanju na področju kulture, izobraževanja in znanosti, ki sta ga Slovenija in Madžarske sklenili leta 1992.⁴⁷ Sodelovanje z izobraževalnimi ustanovami "matičnega" naroda predvideva tudi Zakon o posebnih pravicah italijanske in madžarske narodne skupnosti na področju izobraževanja iz leta 2001.⁴⁸

Med pomembnimi pravicami manjšin v Sloveniji so tudi pravice na področju medijske oskrbe v manjšinskem jeziku.⁴⁹ Za Madžare od leta 1958 izhaja tednik "Nepujsag"; sedaj je naklada okoli 2.000 izvodov. Od leta 1960 pripravljajo letni almanah "Naptat" in od leta 1988 literarni magazin. V Lendavi deluje radijska postaja, ki oddaja osem ur dnevno v madžarskem jeziku. Slovenska nacionalna

* * *

⁴⁵ Komac, Zupančič, Winkler, *Protection of ethnic communities in the Republic of Slovenia ...*, 47–49. Komac, "Varstvo narodnih skupnosti v Sloveniji" ..., 38–39.

⁴⁶ Memorandum o soglasju o vzajemnem priznavanju slovenskih in italijanskih diplom in strokovnih naslovov. Uradni list Republike Slovenije – Mednarodne pogodbe, 4/96. Ljubljana 1996.

⁴⁷ Sporazum o sodelovanju na področju kulture, izobraževanja in znanosti med Republiko Slovenijo in Republiko Madžarsko. Uradni list Republike Slovenije – Mednarodne pogodbe, 6/93. Ljubljana 1993.

⁴⁸ Zakon o posebnih pravicah italijanske in madžarske narodne skupnosti na področju vzgoje in izobraževanja. Uradni list republike Slovenije. Ljubljana 2001.

⁴⁹ Zakon o javnih glasilih. Uradni list RS, št. 18/94. Ljubljana.

televizija oddaja dvakrat tedensko polurni program v madžarskem jeziku z naslovom "Hidak-Mostovi".⁵⁰

Radijska postaja za italijansko manjšino je bila ustanovljena že leta 1949 in v italijanščini oddaja 14 ur dnevno. Leta 1971 so dodali še televizijsko postajo, ki oddaja enajst ur v italijanščini in eno uro v slovenščini. Obe ustanovi predvajata program v italijanskem jeziku za potrebe manjšine v Sloveniji in na Hrvaškem. Televizija Koper-Capodistria je vključena v sistem nacionalne televizije, vendar ima ločen in povsem neodvisen programski odbor; ima torej široko avtonomijo na uredniškem in organizacijskem področju.⁵¹ Italijani v Sloveniji in na Hrvaškem skupaj izdajajo časopise. Izdajatelj je EDIT na Reki, imajo pa posebno dopisništvo v Kopru. Izdajajo dnevnik "Voce del popolo" v nakladi okoli 3.750 izvodov, tednik "Panorama" v nakladi 2.200 izvodov, literarno revijo "La Battana", ki izhaja četrtletno v nakladi 1.000 izvodov ter otroški časopis "Arcobaleno" v nakladi 2.500 izvodov. Od leta 1992 dnevnik "La Voce del Popolo" distribuirajo skupaj s tržaškim dnevnikom "Il Piccolo" za ceno enega dnevnika. Slovenija sofinancira izdajanje tiskanih medijev na Hrvaškem do višine 20 odstotkov celotnih stroškov.⁵²

Kulturne organizacije in društva so prav tako financirani iz proračunskih sredstev: sedem italijanskih in dvaindvajset madžarskih⁵³ izhaja z namenom zagotovitve kulturnega razvoja obeh manjšin.⁵⁴ Slovenija prav tako podpira kulturno izmenjavo manjšinskih organizacij in institucij. Med posebne manjšinske pravice sodi tudi izobešanje nacionalnih zastav na javnih prireditvah, ob praznikih in drugih določenih priložnostih.⁵⁵

Posebnost manjšinskega varstva v Sloveniji je tudi dvojna volilna pravica pri volitvah na državni in lokalni ravni.⁵⁶ Tako pripadniki manjšin, vpisani v manjšinski volilni imenik, volijo katerokoli stranko ali posameznika na lokalni in državni ravni, poleg tega pa še za posebno listo manjšinskih predstavnikov, ki imajo v državnem zboru in v občinskih svetih že zagotovljeno mesto, ne glede na število prispelih glasov. V državnem zboru sta od 90 poslanskih mandatov dva rezervirana za pripadnike madžarske in italijanske manjšine. V tej ustanovi deluje tudi Komisija za narodnosti kot ena izmed štirih stalnih komisij državnega zbora.⁵⁷ Po-

* * *

⁵⁰ Komac, Zupančič, Winkler, *Protection of ethnic communities in the Republic of Slovenia* ..., 51–52.

⁵¹ Statut Javnega zavoda Radiotelevizije Slovenija. Uradni list RS, št. 66/95. Ljubljana, 1995.

⁵² Komac, Zupančič, Winkler, *Protection of ethnic communities in the Republic of Slovenia* ..., 52–53; Komac, "Varstvo narodnih skupnosti v Sloveniji" ..., 56.

⁵³ Komac, Zupančič, Winkler, *Protection of ethnic communities in the Republic of Slovenia* ..., 53–54.

⁵⁴ Zakon o uresničevanju javnega interesa na področju kulture. Uradni list RS, št. 75/94. Ljubljana 1994.

⁵⁵ Zakon o grbu, zastavi in himni Republike Slovenije ter o slovenski narodni zastavi. Uradni list RS, št. 67/94. Ljubljana 1994.

⁵⁶ glej člen 64 Ustave Republike Slovenije.

⁵⁷ Zakon o evidenci volilne pravice. Uradni list RS, št. 46/92. Ljubljana, 1992; Zakon o volitvah v državni zbor. Uradni list RS, št. 44/92. Ljubljana 1992.

dobno je tudi na občinski ravni.⁵⁸ Pomembno mesto imajo manjšinske samouprave,⁵⁹ ki so partner tako v dialogu z državo kot na mednarodni ravni.⁶⁰

Široka manjšinska zaščita, ki izhaja iz moderno zasnovane ustave in ustreznih zakonodaj, je Sloveniji kot samostojnemu subjektu omogočila pristop k praktično vsem mednarodnim temeljnim dokumentom na univerzalni in regionalni ravni, ki se nanašajo na problematiko človekovih pravic in svoboščin. Tako je Slovenija ratificirala dva temeljna dokumenta Sveta Evrope s področja zaščite manjšin in manjšinskih jezikov: Evropsko listino o regionalnih in manjšinskih jezikih⁶¹ in Okvirno konvencijo za varstvo narodnih manjšin.⁶²

Kljub naštetemu preseganju evropskih standardov varstva manjšin pa se v izvajanju manjšinske zaščite pojavljajo nekatere težave, ki izhajajo bodisi iz kadrovskega primanjkljaja bodisi na račun pomanjkljive pravne kulture. Elementi socialne države se – kakor povsod v Evropi – poslavljajo, nadomeščajo pa jih druge oblike učinkovitega varstva. To se še posebej odraža na področju manjšinskega varstva. Visoka raven manjšinske zaščite je ustvarila številne manjšinske institucije, ki so finančno bolj ali manj odvisne od državne podpore. Manjšina je tudi v tem pogledu prišla na trg: in to je šok. Populacijsko šibka in ekonomsko skromna osnova obeh manjšin ne onemogoča samofinanciranja njihovih dejavnosti. Sorazmerno skromni kadrovske potenciali pa jih na drugi strani resno ovirajo pri kandidiranju za sredstva, ki so na voljo v okviru različnih programskih in projektnih možnosti. K temu doda svoje še navajenost manjšinskih struktur na doslej nemoten pritok sredstev.

4.2 HRVAŠKA

Tudi Hrvaška je imela že pred osamosvojitvijo relativno dobro urejeno področje varstva manjšin. Po ustavi je bil status narodne manjšine oziroma "narodnosti" poleg Srbom, Madžarom in Italijanom priznan še pripadnikom češke, slovaške, rusinske ter ukrajinske "narodnosti". Vse navedene manjšine so imele na področju šolstva, izobraževanja in kulture svoje ustanove, ki so pomagale k ohranjanju njihovih nacionalnih posebnosti.⁶³

* * *

⁵⁸ Zakon o lokalni samoupravi. Uradni list RS, št. 72/93. Ljubljana 1993.

⁵⁹ Zakon o samoupravah narodnih skupnosti. Uradni list RS, št. 65/94. Ljubljana 1994.

⁶⁰ Ibid.

⁶¹ Zakon o ratifikaciji Evropske listine o regionalnih in manjšinskih jezikih. Uradni list Republike Slovenije – Mednarodne pogodbe, No. 17/2000. Ljubljana 2000.

⁶² Zakon o ratifikaciji Okvirne konvencije za varstvo narodnih manjšin. Uradni list Republike Slovenije – Mednarodne pogodbe, No. 4/98. Ljubljana 1998.

⁶³ Nikola Radačić, "Odgovori, Obrazovanje, kultura i informiranje na jezicima nacionalnih manjina u republici Hrvatskoj." V: Peter Vencelj, Vladimir Klemenčič and Sonja Lukanović (eds.), *Manjšine v prostoru Alpe-Jadrana/Minderheiten im Alpen-Adria-Raum/Manjine na području Alpe-Jadrana, Le minoranze nell' area di Alpe-Adria/Kisebbségek az Alpok-Adria Térségében*. Delovna skupnost za manjšine Alpe-Jadrana. Ljubljana 1994, 206.

Hrvaška si je že v pripravah na neodvisnost prizadevala urediti mednacionalne odnose na svojem ozemlju. Tako je še kot del nekdanje SFRJ v posebni resoluciji sprejela obveznosti o zaščiti pravic manjšin.⁶⁴ To potrjuje tudi Ustava iz leta 1990 (dopolnjena leta 1997),⁶⁵ po kateri je Hrvaška "... nacionalna država hrvaškega naroda in pripadnikov drugih narodov in manjšin, ki so njeni državljani: Srbov, Muslimanov, Slovencev, Čehov, Slovakov, Italijanov, Madžarov, Judov in drugih, katerim je zagotovljena enakopravnost z državljani hrvaške narodnosti ..." Ustava prav tako določa hrvaški kot uradni jezik in latinico kot pisavo, razen na območjih poselitve manjšin, kjer so njihovi jeziki in pisave tudi v uradni rabi. To opredelitev je ponovila v deklaraciji o neodvisnosti in suverenosti Republike Hrvaške⁶⁶ in v posebni uredbi o pravicah Srbov in drugih manjšin na Hrvaškem.⁶⁷ Varstvo manjšin v celoti ureja tudi decembra 1991 sprejet ustavni zakon (dopolnjen leta 2000). Določbe v njem so splošne in se nanašajo na vse manjšine na Hrvaškem. Zakon se sklicuje na mednarodne obveznosti Hrvaške in splošno veljavne mednarodne norme ter podrobneje določa tudi: zaščito manjšin, pravico njihovega razvoja in kulturne avtonomije, prepoveduje diskriminacijo; določa, da so pravice pripadnikov manjšin proporcionalne zastopanosti v predstavniških in drugih telesih Republike Hrvaške; opredeljuje območja s samoupravnim statusom; dopušča mednarodni nadzor nad uresničevanjem določil tega zakona s ciljem zagotavljanja človekovih pravic ter pravic manjšin; določa sodno zaščito pred zlorabami; prepoved vseh aktivnosti, ki bi ogrožale splošne človekove pravice in pravice manjšin.⁶⁸ Posebej je definirana uradna raba jezikov in pisav na območju Republike Hrvaške.⁶⁹ Hrvaška je sklenila tudi niz bilateralnih in multilateralnih sporazumov s ciljem zaščite interesov manjšin. Z Italijo je leta 1992 sklenila *Memorandum o razumevanju*. Podobne sporazume je sklenila tudi z Madžarsko in Ukrajino. Tako je leta 1997 sprejela in ratificirala Evropsko listino o regionalnih in manjšinskih jezikih⁷⁰ ter druge mednarodne dokumente.

Zaradi vojne in štiriletne okupacije (1991–1995) dela njenega ozemlja se varstvo manjšin na Hrvaškem sooča s številnimi problemi. Posebej velja to za madžarsko manjšino, saj se je njeno glavno poselitveno območje (Baranja in vzhodna Slavonija) reintegrirala v hrvaško državo šele leta 1998.

* * *

⁶⁴ Rezolucija o zaščiti ustavnog demokratskog poretka i nacionalnim pravima u Hrvatskoj, Narodne novine 34/90. Zagreb 1990.

⁶⁵ Ustav Republike Hrvatske. Narodne novine 56/90 and Narodne novine 56/97. Zagreb 1990 and 1997.

⁶⁶ Deklaracija o uspostavi suverene i samostalne Republike Hrvatske. Narodne novine 31/91. Zagreb 1991.

⁶⁷ Povelja o pravima Srba i drugih nacionalnosti u Republici Hrvatskoj. Narodne novine 31/91. Zagreb 1991.

⁶⁸ Zakon o ljudskim pravima i slobodama i o pravima etničkih i nacionalnih zajednica ili manjina u Republici Hrvatskoj, Narodne novine 65/91, Zagreb 1991, in Narodne novine 105/00. Zagreb 2000.

⁶⁹ Zakon o upotrebi jezika in pisma etničkih i nacionalnih zajednica ili manjina u Republici Hrvatskoj, Narodne novine 51/00. Zagreb 1991, in Narodne Novine 56/00. Zagreb 2000.

⁷⁰ Vir: <http://conventions.coe.int/Treaty/EN/cadreprincipal.htm> (19. november 2002).

Lažje je zagotavljanje manjšinskih pravic potekalo pri italijanski manjšini, vendar le na območju Istre ter Reke; tam se je italijanska manjšina dobro organizirala. Učinkoviti so bili zlasti njeni programi za ohranjanje kulturne identitete, šolstva in medijske pokritosti. Kljub vsemu pa je bilo glede lokalne samouprave v Istri kar nekaj napetosti v odnosih z vlado v Zagrebu. Tako je ustavno sodišče februarja 1995 razveljavilo 18 od 36 členov Statuta Istarske županije, od katerih so se nekateri nanašali na vprašanje rabe jezika. V obrazložitvi je ustavno sodišče zapisalo, da so razveljavljeni členi zunaj pristojnosti lokalnih oblasti. Do nesoglasij je prihajalo tudi zaradi vprašanja kontrole nad lokalnimi davčnimi prihodki.⁷¹ Na drugi strani pa italijansko prebivalstvo, ki živi na območju občin Lipik in Pakrac, te zaščite v glavnem ni deležno.

4.3 SRBIJA - VOJVODINA

Vse do razpada SFRJ so tudi manjšine na območju Vojvodine uživale formalno široko zaščito svojih pravic. Do leta 1988 so manjšinske skupnosti (slovaška, madžarska, rutenijska-ukrajinska) na področju izobraževanja, informiranja, družbenopolitičnih aktivnosti, javni administraciji ipd. enakopravno uporabljale svoje jezike. Nekatero pravice so izvajali, večino pa ne.⁷² Kljub temu je avtonomija Vojvodine v okviru Srbije dajala pokrajinskim oblastem v Novem Sadu široka pooblastila glede odločanja na področju zakonodajne in izvršne oblasti. Vendar je bil potek političnih procesov drugačen. Nova ustava Republike Srbije iz leta 1990, ki je utrdila oblast Slobodana Miloševića, je skoraj v celoti odpravila avtonomijo Vojvodine (in Kosova). S tem so bila vojvodinski pokrajinski skupščini odvzeta vsa zakonodajna pooblastila in odločanje se je preneslo na srbski parlament v Beogradu. Vojvodinska skupščina je tako postala le nekakšno posvetovalno telo, ki je za reševanje svojih odprtih vprašanj srbskemu parlamentu lahko podajalo le predloge. Položaj madžarske pa tudi drugih manjšin se je poslabšal zlasti po razpadu nekdanje SFRJ. Čeprav sta srbska ustava iz leta 1990 in nova zvezna ustava tedanje Zvezne republike Jugoslavije iz leta 1992 pripadnikom manjšin priznavali posebne kolektivne pravice s področja izobraževanja, kulture ter informiranja, pa je bilo izvajanje teh pravic v praksi zelo oteženo.⁷³

Na osnovi *Zakona o zvaničnoj upotrebi jezika* iz leta 1991 se poleg srbskega kot uradni jezik v 31 vojvodinskih občinah uporablja madžarski jezik. Na območju

* * *

⁷¹ Branko Milinković and Sanja Milinković (eds.), *Nacionalne manjine – u medjunarodnom i jugoslovenskom pravnom poretku*. Medjunarodna politika, NIU "Službeni list SFRJ", Pravni fakultet, Fakultet političkih nauka, Institut ekonomskih nauka, and Institut za medjunarodnu politiku i privredu. Beograd 1997, 312–313.

⁷² Andrew Ludanyi, "Titoist Integration of Yugoslavia: The Partisan Myth and the Hungarians of Vojvodina, 1945–1975," *Polity*, Vol. 12, No. 2. Winter 1979, 245–248.

⁷³ Vučić, "Vlast i manjine," ... 23–24.

teh občin naj bi bila topografska imena ter imena javnih ustanov izpisana v srbskem in madžarskem jeziku. V praksi pa se to le redko spoštuje. Diskriminacije posameznikov, posebno v javnih sektorjih, so bile pogoste. Ker so bili sodstvo, policija in lokalna uprava v glavnem "rezervirani" za pripadnike srbske večine, je bilo pripadnikom madžarske manjšine v stiku z njimi praktično onemogočena raba madžarskega jezika.⁷⁴ Mnogi problemi so se pojavljali tudi na področju šolstva. Ker so se odločitve sprejemale v Beogradu, so bili pripadniki madžarske manjšine le redko imenovani za ravnatelje osnovnih ali srednjih šol. Izobraževanje v madžarskem jeziku ni zadovoljevalo potreb madžarske manjšine (pa tudi drugih manjšin ne), saj so bili učni programi in učbeniki enotni za vse jezike. Učbeniki za osnovne in srednje šole so direktni prevod srbskih učbenikov, v katerih pa ni posvečene skoraj nobene pozornosti posebnostim madžarske manjšine, npr. madžarski zgodovini, kulturi itd. Kljub vsem težavam pa je v šolskem letu 2000/2001 delovalo v Vojvodini 11 osnovni šol, v katerih je pouk potekal le v madžarskem jeziku, v 69 osnovnih šolah pa v srbskem in madžarskem jeziku. V obeh omenjenih jezikih je pouk potekal tudi na 30 srednjih šolah. Po padcu Miloševićevega režima so se začele razprave o večjem vključevanju "nacionalnih" učnih vsebin pri posameznih predmetih: jezikih, kulturi in zgodovini.⁷⁵ Vlada se je sicer načelno zavzela za manjšinske pravice, v stvarnosti pa se položaj manjšin praktično ni spremenil. Nacionalizem in ksenofobija sta še močno prisotni. Manjšinsko varstvo ne v programih vlad in ne v javnosti nima prioritete. Takšno stališče so zagovarjali zlasti v stranki predsednika državne skupnosti Srbije in Črne Gore Vojislava Koštunice. Tako so v začetku marca 2001 izjavili, da "... *sedaj ni čas za Vojvodino ...*", oziroma da je "... *v ekonomskem smislu avtonomija Vojvodine popolnoma brezsmiselna ...*"⁷⁶ Proti obnovi avtonomije v Vojvodini je nastopila zlasti Šešljeva Srpska radikalna stranka, ki je smatrala "... *Srbsko Vojvodino za najbolj ogroženo srbsko območje ...*"⁷⁷ Nekateri, kot na primer akademik Vasilije Krestić, so menili, da so "... *vojvodinski avtonomisti ... zašli na isto pot kot črnogorski separatisti, zato mora biti njihovo izdajalsko ravnanje takoj preprečeno ...*"⁷⁸

Ob očitkih separatizma so ostro reagirali v strankah, ki so se zavzemale za obnovo avtonomije. Tako so v Zvezi vojvodinskih Madžarov (*Vajdasági Magyar Szövetség* – VMS) poudarili, da predstavlja ravno avtonomija protiutež separa-

* * *

⁷⁴ Branko Milinković and Sanja Milinković (eds.), *Nacionalne manjine – u medjunarodnom i jugoslovenskom pravnom poretku ...*, 288–290.

⁷⁵ Zlotan Bujnik, "Mogućí model obrazovanja na jezicima manjina u Vojvodini." In: *Aspekti obrazovanja na jezicima etničkih manjina*. Centar za multikulturalnost, Novi Sad 2001, 3–7.

⁷⁶ *Blic*. Beograd 12. Januar 2001.

⁷⁷ *Gradjanski list*. Beograd, 8–9 november 2001.

⁷⁸ *Gradjanski list*. Beograd 26. november 2001.

tizmu.⁷⁹ Ker se stanje v Vojvodini ne izboljšuje, je vprašljiv celo obstanek madžarske manjšine v Vojvodini. Še posebej, ker sta z izselitvijo nekaj več kot 40.000 njenih pripadnikov (v glavnem mlajših izobražencev) upadli njena ekonomska in demografska moč.

5. PRIZADEVANJA ITALIJE IN MADŽARSKE ZA VAROVANJE NJIHOVIH MANJŠIN V SLOVENIJI, NA HRVAŠKEM IN V SRBIJI

Madžarsko-jugoslovanski odnosi so se zaradi številčne madžarske manjšinske skupnosti (nad 400.000 pripadnikov) pogosto odvijali v luči varstva manjšin. Po precej burnih petdesetih letih (vstaja 1956 na Madžarskem) so bili odnosi vse do leta 1990 neproblematični. Večkrat se je poudarjalo, da so Madžari v Jugoslaviji najbolje varovana madžarska manjšina zunaj Madžarske.⁸⁰ Tako je od spremembe političnega sistema na Madžarskem 1989/90 postalo zanimanje za položaj in spoštovanje pravic madžarskih manjšin v vseh sosednjih državah ena od prednostnih nalog madžarske zunanje politike. S širitvijo konfliktov in medetničnih spopadov na Hrvaškem in v Bosni in Hercegovini je potencialna grožnja vojvodinskim Madžarom močno angažirala madžarsko diplomacijo. Madžarska je tedaj dala več pobud za reševanje manjšinskih problemov v Srednji in Jugovzhodni Evropi.⁸¹

Od začetkov konfliktov na tleh nekdanje Jugoslavije si je Madžarska prizadevala za reševanje grozečih problemov zlasti v prostoru Vojvodine, kjer je bilo Madžarov zdaleč največ. Novi državi Slovenijo in Hrvaško je zato priznala relativno pozno, šele po priznanju Evropske unije (januarja 2002). Nato je bilo sklenjenih nekaj bilateralnih sporazumov, ki so še posebej opredeljevali položaj manjšin. Hrvaška se je spomladi 2002 pridružila madžarsko-ukrajinski deklaraciji o manjšinskih pravicah, nedvomno tudi zaradi interesa zaščititi okoli 80.000 Hrvatov na Madžarskem (ocena) in seveda okoli 30.000 Madžarov na Hrvaškem.⁸² Slovenija je leta 1993 podpisala pogodbo o prijateljstvu in sodelovanju, ki opredeljuje varstvo madžarske manjšine v Sloveniji in slovenske manjšine na Madžarskem.⁸³

Madžarska je skušala rešiti status svojih manjšin v sosednjih državah tudi s sprejetjem zakonodaje, ki bi celovito urejevala vprašanje Madžarov brez madžarskega

* * *

⁷⁹ *Gradjanski list*, (Beograd 25 september 2001, in *Ljudska prava u tranziciji: Srbija 2001*, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd 2002, 183–186.

⁸⁰ Alfred A. Reisch, "Hungarian Foreign Policy and the Magyar Minorities: New Foreign Policy Priorities," *Nationalities Papers*, vol. 24, 1996, no. 3, 459.

⁸¹ Székely, "The Hungarian Minority in Croatia and Slovenia ...," 453.

⁸² Sporazum o zagotavljanju posebnih pravic slovenske narodne manjšine v republiki Madžarski in madžarske narodne skupnosti v Republiki Sloveniji. Uradni list republike Slovenije – Mednarodne pogodbe, No. 6/93. Ljubljana 1993.

⁸³ Pogodba o prijateljstvu in sodelovanju med Republiko Slovenijo in Republiko Madžarsko. Uradni list Republike Slovenije – Mednarodne pogodbe, No. 6/93. Ljubljana 1993.

državljanstva.⁸⁴ Rezultat teh prizadevanj je *Zakon o Madžarih, ki živijo v sosednjih državah*, sprejet 19. junija 2001. Zakon je ponujal pripadnikom madžarske manjšine v sosednjih državah – z izjemo pripadnikov njihove skupnosti v Avstriji – vrsto ugodnosti med bivanjem na Madžarskem in denarno pomoč (da bi spodbudili šolanje v maternem jeziku) v državi, kjer imajo stalno bivališče. Zakon je predvideval tudi možnost zaposlovanja na Madžarskem za tri mesece na leto.⁸⁵ Na ta način je hotela tedanja madžarska desnosedinska vlada Viktorja Orbana pokazati skrb za svoje manjšine, okrepiti nacionalno zavest in potrditi pripadnost vseh Madžarov isti kulturni skupnosti. Vse to naj bi prispevalo k ohranitvi jezika ter narodne in kulturne identitete Madžarov v sosednjih državah.⁸⁶

Zakon je takoj postal tarča številnih kritik: domače opozicije, ki je smatrala, da gre za "prevaro" Madžarov⁸⁷ ter mednarodne javnosti. Nekateri so ga imeli za vir nasprotij. Drugi so opozarjali, da je zaščita narodnih manjšin predvsem dolžnost držav, v katerih manjšine živijo in da je to tudi nujnost za uspešno vladanje, še posebej v večkulturnih državah.⁸⁸ Z zakonom se je ukvarjala tudi tako imenovana Beneška komisija Sveta Evrope. V svojem stališču je med drugim poudarila, da je interes matičnih držav za svoje manjšine v sosednjih državah sicer legitim, vendar pa države ne bi smele sprejemati ukrepov, ki veljajo zunaj njihovega ozemlja, brez predhodnega soglasja držav, v katerih te manjšine živijo.⁸⁹ Zakon je v svojem poročilu o napredku kandidatki, ki želijo postati članice Evropske unije, kritizirala tudi Evropska komisija. Zapisala je, da je zakon v nasprotju s prevladujočim evropskim standardom zaščite manjšin, zato bi bilo za Madžarsko bolje, če bi vprašanje svojih manjšin v sosednjih državah uredila z dvostranskimi pogodbami oziroma na način, kot je to vprašanje urejeno v sporazumu med Slovenijo in Madžarsko iz leta 1992.⁹⁰ Na zakon so se negativno odzvali tudi v sosednjih državah. Zlasti kritična je bila romunska vlada, ki je menila, da je zakon "diskriminacijski" do vseh drugih državljanov Romunije, "da je v nasprotju z evropskimi normami in da skuša imeti zunajdržavno veljavo".⁹¹ Zaradi ostrih romunskih kritik, ki so povzročile celo napetosti v madžarsko-romunskih odnosih, je madžarska privolila v nekatere koncesije Romuniji. Tako je 22. decembra 2001 z Romunijo podpisala

* * *

⁸⁴ Reisch, "Hungarian Foreign Policy and the Magyar Minorities: New Foreign Policy Prioritets,"

⁸⁵ "Zakon LXII iz leta 2001 o Madžarih, ki živijo v sosednjih državah" (neuradni prevod), Razprave in gradivo 38/39. 2001, 418–428.

⁸⁶ Jozsef Szabo, "Budimpešto skrbi vse manjša manjšina," Delo, leto 44, št. 171. Ljubljana 27. julij 2002, 4.

⁸⁷ Jozsef Szabo, "Pozitivna diskriminacija," Delo, leto 43, št. 10. Ljubljana 8. maj 2001, 5.

⁸⁸ "OVSE kritizira zakon o zaščiti Madžarov," Večer, Vol. 57, No. 251. Maribor 30. oktober 2001, 6.

⁸⁹ "OVSE kritizira madžarski zakon o Madžarih v sosednjih državah," Primorski dnevnik, Vol. 57, No. 264. Trst 4. november 2001, 18.

⁹⁰ "EU: Zakon je diskriminatoreni," Večer, Vol. 57, No. 277, Maribor 1. december 2001, 39.

⁹¹ Jozsef Szabo, "Kako ohladiti jezo sosed," Delo, leto 43, št. 176. Ljubljana, 2. avgust 2001, 4.

poseben memorandum o razumevanju.⁹² Očitali so ji poskus vmešavanja v pravni sistem Slovaške in kršenje mednarodnega prava.⁹³ Jugoslavija se je odzvala zelo medlo.⁹⁴ Zaradi kritik je morala madžarske vlada le popustiti. Junija 2003 je madžarski parlament sprejel dopolnilo spornega zakona. Dopolnilo med drugim določa, da bo Madžarska pomagala madžarski manjšini pri izobraževanju in kulturnem udejstvovanju le na podlagi dvostranskih dogovorov s sosednjimi državami. V skladu z dopolnilom pa so iz preambule zakona umaknili tudi besedilo o "enotnosti madžarskega naroda", namesto njega pa zapisali, da so "povezani z madžarsko kulturno dediščino."⁹⁵

Jugoslovansko-italijanske odnose po letu 1945 zaznamuje dolgotrajno reševanje občutljivih in spornih vprašanj, med katerimi so bila najbolj problematična: (1) določitev meje med Italijo in nekdanjo Jugoslavijo, (2) izseljevanje pripadnikov italijanske narodnosti iz Jugoslaviji priključenega ozemlja in (3) premoženje izseljenih oseb, ki je ostalo v Jugoslaviji. Vsa ta vprašanja, od katerih vprašanje premoženja oseb, ki je ostalo v Jugoslaviji, vse do danes ni dokončno rešeno, so se močno odražala tudi pri vprašanju priznavanja pravic obeh manjšin.⁹⁶ Položaj italijanske manjšine v Sloveniji (ter na Hrvaškem) in slovenske v Italiji sta po drugi svetovni vojni urejala pariška mirovna pogodba⁹⁷ ter *Posebni statut Svobodnega tržaškega ozemlja*, ki je bil priložen *Memorandumu o soglasju med vladami FLRJ, Italije in Velike Britanije*.⁹⁸ Posebni statut je prenehal veljati z uveljavitvijo *Pogodbe med SFRJ in Republiko Italijo*, sklenjene v Osimu. Pogodba iz leta 1975, ki jo poznamo pod imenom "Osimski sporazum", je načelno uredila pravne vidike suverenosti in državljanstva ter s tem povezanih premoženjskih vprašanj na območju nekdanjega Svobodnega tržaškega ozemlja. Poleg tega pa Osimski sporazum v 8. točki tudi določa, da bosta Italija in Jugoslavija (oziroma Slovenija ter Hrvaška) varovali veljavnost notranjih ukrepov, ki so bili vzpostavljeni med implementacijo omenjenega statuta in naj bi v okviru domačega pravnega reda zago-

* * *

⁹² *Memorandum of Understanding between the Government of the Republic of Hungary and the Government of Romania concerning the Law of Hungarians Living in Neighbouring Countries and issues of bilateral co-operation*, Budapest 22 December 2001.

⁹³ Zlatko Starčević, "Romunija že izsillila spremembo ...," 4.

⁹⁴ *Ljudska prava u tranziciji: Srbija 2001*. Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd 2002, 177–178.

⁹⁵ "Madžarski pralament sprejel dopolnila k statusnemu zakonu," Primorski dnevnik, Vol. 59, št. 152. Trst 29. Junija 2003, 22.

⁹⁶ Mariša Zagradnik, "Slovenija-Jugoslavija-Italija po letu 1945, 1. del: Terjatve in dolgovi ob zahodni meji," Delo, Vol. 37, No. 233, Sobotna priloga. Ljubljana, 7. Oktober 1995, 32–33.

⁹⁷ *Italian Peace Treaty. United Nations, Treaty Series: Treaties and international agreements registered or filed and recorded with the Secretariat of the United Nations*, Vol. 49, No. 747. Paris, the 10th of February 1947.

⁹⁸ *Memorandum of Understanding between the Governments of Italy, The United Kingdom, The United States and Yugoslavia regarded to the Free Territory of Trieste. United Nations, Treaty Series. Treaties and international agreements registered or filed and recorded with the Secretariat of the United Nations*, Vol 235. London, the 5th of October 1954.

tavljali pripadnikom manjšin enako raven manjšinskega varstva, kot ga je določal posebni statut. Posebni statut je ostal merilo za zagotavljanje pravic narodnima manjšinama v sosednjih državah.⁹⁹ Pri tem je treba opomniti tudi na italijanske pritiske glede usklajevanja problemov italijanske manjšine v Sloveniji in na Hrvaškem, ki je z novonastalo mejo pripadnikom italijanske manjšine povzročila nekaj težav v medsebojni komunikaciji in delovanju manjšinskih medijev.

Določilo 8. člena Osimske pogodbe je bilo ves čas predmet različnih razlag in vir težav v meddržavnih odnosih. Po zgledu zaščitnih norm za nemško manjšino na Južnem Tirolskem so tudi Slovenci v Italiji ob pomoči matične Slovenije skušali doseči "globalni zaščitni zakon". Vendar ga vse do leta 2001 ni bilo.¹⁰⁰ Slovenija je junija 1992 kot ena držav naslednic nekdanje Jugoslavije z aktom o nostrifikaciji prevzela vsa nasledstva sporazumov nekdanje Jugoslavije z Italijo.¹⁰¹ Hkrati pa je Italija z diplomatsko noto sporočila Sloveniji, da je nasledstvo 46 pogodb "vzela v vednost". Italijanska zunanja politika se je kmalu po izmenjavi not julija 1992 začela vsaj posredno zavzemati za revizijo pogodb, še posebej Osimske, ki so jo nacionalistični politiki in stranke šteli kot "krivični diktat od zunaj".¹⁰² Tako je vprašanje zaščite Slovencev v Italiji ostalo spolitizirano, uskladitev ravni zaščite Italijanov v Istri pa ena najpomembnejših neuresničenih točk Osimskih sporazumov.¹⁰³ Manjšinsko vprašanje tako še v mnogih ozirih ostaja odprto,¹⁰⁴ čeprav je sprejetje zakona velik napredek v odnosih med Italijo in Slovenijo.¹⁰⁵

6. KULTURNA IN POLITIČNA ORGANIZIRANOST ITALIJANSKE IN MADŽAR-SKE MANJŠINE V SLOVENIJI, NA HRVAŠKEM IN V SRBIJI

Čeprav imajo v Sloveniji pripadniki narodnih manjšin pravico, da kandidirajo, volijo in so izvoljeni tudi na strankarskih listah, pa niti pripadniki italijanske niti pripadnike madžarske manjšine niso ustanovili svojih političnih strank. Vzroke za to je treba iskati v njihovem majhnem številu. Se pa pripadniki obeh manjšin

* * *

⁹⁹ Povzeto po obrazložitvi odločbe Ustavnega sodišča Republike Slovenije, št. U-I-283/94, objavljeni v Uradnem listu Republike Slovenije, No. 20/98. Ljubljana 1998.

¹⁰⁰ Lojze Kante, "Osimo in slovenska manjšina," Delo, Vol. 37, No. 260. Ljubljana 10. november 1995, 7.

¹⁰¹ Akt o nostrifikaciji nasledstva sporazumov nekdanje Jugoslavije z Republiko Italijo. Uradni list Republike Slovenije, No. 40/92. Ljubljana 1992, 127–128.

¹⁰² Mojca Drčar-Murko, "Aktualnost zgodovine," Delo, Vol. 37, No. 260, Ljubljana, 10. november 1995, 7.

¹⁰³ Kante, "Osimo in slovenska manjšina" ..., 7.

¹⁰⁴ Zakonska določila za zaščito slovenske manjšine v deželi Furlaniji - Julijski krajini. Gazzetta Ufficiale, No. 56. Roma 2001.

¹⁰⁵ Bojan Brezigar, "Zakon za zaščito slovenske manjšine v Italiji," Razprave in gradivo, No. 38/39. 2001, 110–117; Milan Gregorič, "Zakonska zaščita Slovencev v Italiji včeraj, danes in jutri," Primorska srečanja, No. 243, Koper 2001, 454–459.

vključujejo v delo političnih strank "večinskega" naroda - in to precej uspešno. Madžari imajo svojo osrednjo organizacijo Pomurska madžarska narodna samoupravna skupnost s sedežem v Lendavi. Italijani imajo poleg sorodne organizacije Obalna samoupravna skupnost italijanske narodnosti še Unijo Italijanov; ta povezuje tudi Italijane na Hrvaškem.

Na Hrvaškem je od leta 1949 obstajala neodvisna organizacija, ki je predstavljala edinstveno obliko manjšinske kulturne avtonomije. V okviru državnih partijskih struktur je delovala Zveza Madžarov na Hrvaškem, znana tudi kot Madžarska kulturna in izobraževalna zveza, ki je skušala vplivati na področje madžarskih manjšinskih šol, umetniških skupin, na založniško dejavnost, informacijske medije, jezikovno politiko in odnose z Madžarsko.¹⁰⁶ Ker ta organizacija ni uspela uresničiti pričakovanj manjšinske zaščite po politični ravni, se je leta 1990, takoj po prvih večstrankarskih volitvah, na Hrvaškem oblikovala Madžarska ljudska stranka. Vendar pa je zaradi majhnosti in tudi strukture ta stranka kmalu postala izolirana tudi s strani večjega dela Madžarov na Hrvaškem. Vojna na Hrvaškem je močno prizadela poselitvena območja Madžarov, zato je večina organizacijske sheme madžarske manjšine prenehala obstajati. Del pripadnikov madžarske skupnosti se je pred vojno nevarnostjo izselil, med drugim tudi na Madžarsko. Februarja 1992 je prezidij odpoklical Józsefa Csörgösa, ki je bil do tedaj predsednik obeh prej imenovanih madžarskih organizacij. Parlamentarne volitve avgusta 1992 so okrepile kredibilnost reformistov, potem ko je njihov podpredsednik Ferenc Faragó dobil večinsko podporo madžarske skupnosti. Faragó je bil edini predstavnik madžarske manjšine v hrvaškem *Saboru*.¹⁰⁷

V Vojvodini je madžarska manjšina vse do razpada nekdanje SFRJ uveljavljala svoje politične pravice v okviru socialističnega sistema. Kot posledica padca pokrajinskega vodstva "avtonomistov" oktobra 1988 in uveljavitve nove ustave v Srbiji marca 1989, je Vojvodina (enako kakor Kosovo) izgubila svoj nekdanji (dokaj ugoden) status sub-republike. Od tedaj je pomembne odločitve sprejemalo srbsko republiško vodstvo zgolj v Beogradu. Leta 1989 je bila ustanovljena Demokratična zveza Madžarov v Vojvodini (*Vajdasági Magyarok Demokratikus Közössége* – VMDK). Bila je družbena organizacija, ne pa politična stranka. Njihovo poslanstvo je bilo skrbeti za individualne in kolektivne človekove pravice Madžarov v Vojvodini. Od srbskega vodstva so zahtevali proporcionalno zastopstvo v zakonodajnih, izvršilnih in sodnih telesih, svobodo pri rabi jezika v javnosti, dostop do medijev v lastnem jeziku, enake možnosti v gospodarskem in družbenem življenju, izobraževanje v lastnem jeziku na ravni osnovnega in srednjega šolstva ter prosto komunikacijo z državo matičnega naroda in z mednarod-

* * *

¹⁰⁶ Ferenc Mák, "A Horvátországi Magyarok Szövetségének szerepe művelődési életünk fejlesztésében," *Horvátországi Magyarok Szövetsége évkönyv I.* Eszék: HMSZ, 1979, 149–151.

¹⁰⁷ Székely, "The Hungarian Minority in Croatia and Slovenia ...," 484–486.

nimi manjšinskimi organizacijami.¹⁰⁸ Ko so enote jugoslovanske armade konec junija 1991 napadle Slovenijo in avgusta še Hrvaško, je bila VMDK med prvimi, ki je protestirala proti samodestruktivni vojni. Vodstvo VMDK je bilo kmalu obtoženo vojnega sodelovanja s CIA in Vatikanom in priprave ponovne združitve Vojvodine z Madžarsko. Kljub hudim pritiskom s strani Miloševićevega režima je VMDK predstavljala legitimno množično organizacijo, ki je zastopala interese Madžarov v Vojvodini.¹⁰⁹ Spomladi 1992 je predstavila "trivrstni program", ki je vključeval kulturno avtonomijo, lokalno samoupravo in po možnosti tudi teritorialno avtonomijo. Ta program so srbske oblasti zavrgle kot poskus secesije.¹¹⁰ Ker je VMDK svoje zahteve naslavljalo bolj na mednarodno skupnost kot pa da bi jih skušalo uresničiti znotraj jugoslovanskega političnega sistema, je del članov leta 1994 ustanovil Zvezo vojvodinskih Madžarov (*Vajdasági Magyar Szövetség* – VMS), ki je po priljubljenosti kmalu prehitela VMDK.¹¹¹ Zahteve "trivrstnega programa" so – neformalno – na srbsko vlado naslavljali tudi iz Budimpešte, kar je še poslabšalo odnose med VMDK in srbskimi oblastnimi strukturami. Odnosi med vojvodinskimi Madžari in Srbi so se še poslabšali leta 1999, ko je prišlo do vojaške intervencije sil zveze NATO na ZRJ; Madžarska je tedaj nudila pomembno logistično podporo koalicijskim silam. V zadnjih letih sicer niso zabeležili večjih medetničnih incidentov, vendar ostajajo odnosi še razmeroma napeti, stvarni položaj Madžarov v Vojvodini pa že zaradi slabih gospodarskih razmer v Srbiji nevzpodbuden.

7. NAMESTO ZAKLJUČKA: FUNKCIJE MANJŠIN IN NJIHOVE PERSPEKTIVE

V obdobju klasičnega razvoja evropskih nacionalnih držav v 19. in 20. stoletju so bile narodne manjšine neželen pojav zlasti perifernih območij. Vojaško in diplomatsko osvojeni teritoriji so bili pogosto naseljeni s pripadniki manjšin, ki so se jih skušale oblasti na različne načine znebiti ali jih vsaj močno zmanjšati. Čeprav je izrecno varstvo manjšin že obstajalo, je bil njegov učinek zelo skromen. Meje so bile varovane, manjšine pa vedno predmet asimilacijskih prizadevanj. Čeprav se je negativen odnos do narodnih manjšin obdržal tudi v razvitih in demokratičnih državah Evrope, se je v splošnem zavedanje o pomenu in vlogi manjšin v obmejnih območjih bistveno spremenilo. Na deklarativni (in žal nič več) ravni je manjšinam odmerjena velika pozornost, medtem ko je dodeljevanje in uresničevanje posebnih pravic njihovim pripadnikom ostalo notranja zadeva držav ter

* * *

¹⁰⁸ *Ethnic Hungarians in Ex-Yugoslavia*. S.O.S. Transylvania. Ottawa 1993, 3, 8–9, 10–13.

¹⁰⁹ Arday, "Hungarians in Serb-Yugoslav Vojvodina since 1944," ..., 478–480.

¹¹⁰ Perica Vučinić, "Vlast i manjine," *Vreme International*, Vol. 6, No. 238. Belgrade, 15 May 1995, 23–24.

¹¹¹ Andrej Ivanji, "Dogovor, a ne konflikt," *Vreme International*, Vol. 6, No. 238. Belgrade, 15 May 1995, 24.

predmet bilateralnih meddržavnih odnosov. Z odpiranjem meja in povečevanjem čezmejnega sodelovanja so manjšine pridobile nekatere povsem stvarne priložnosti. Ker so pripadniki manjšin ponavadi dvojezični, poznajo pravni in ekonomski sistem, navade, mentaliteto in različne posebnosti ter lažje vzpostavljajo stike na obeh straneh meje, so se zelo hitro izkazali ne le kot nosilci, temveč tudi vzpodbujevalci čezmejnega sodelovanja. Tako se je posebej na slovenski zahodni meji (z Italijo) po sprejemu in ratifikaciji Osimskih sporazumov, ki so obmejnemu prebivalstvu dopuščali pogostejše prečkanje državne meje in različne oblike gospodarskega delovanja, razvila ena najbolj dinamičnih meja z visoko frekvenco prehodov in s številnimi gospodarskimi učinki. Imamo torej primere dobre prakse.

Madžarske in italijanske manjšinske skupnosti naseljujejo predvsem obmejna območja, ki so največkrat tudi periferna. Strukturne slabosti celotnih obmejnih območij so neugodne, kar slabi dejanski položaj manjšin, saj se demografsko krčijo in gospodarsko slabijo. Manjšine so bile in so ponekod še vedno konfliktni potencial in predmet sporov. Zaradi dvojezičnosti, dvokulturnosti, poznavanja ljudi in situacij v obmejnem prostoru pa se v zadnjih desetletjih predvsem v razvitejših okoljih uveljavljajo kot zelo dobrodošel razvojni človeški potencial. Nastopajo kot nosilci različnih čezmejnih dejavnosti in povezovanj, od preprostejših opravil na področju trgovine, kulturne izmenjave in nekaterih področij gospodarskega sodelovanja, do zahtevnejših postopkov na področju podjetništva, managementa, bančništva, zavarovalništva in vodenja projektov. Za te dejavnosti so potrebni visoko kvalificirani in motivirani kadri, ki so dobro integrirani tako v večinsko okolje kot povezani z državo matičnega naroda. Varstvo manjšin lahko tukaj pokaže tudi pozitivne ekonomske učinke. Proučevanje funkcij manjšin ob slovenskih mejah je to vlogo dokazalo zlasti za Slovence v Italiji in Avstriji; z njihovo asistenco je v slovensko ekonomsko okolje prišla večina večjih italijanskih in avstrijskih podjetij. Nasprotno pa je izkoristek Italijanov in Madžarov na gospodarskem področju v Sloveniji izjemno skromen. V tej luči je videti visok manjšinski standard pravzaprav kontraproduktiven: razvejan sistem različnih izobraževalnih, kulturnih in političnih ustanov manjšine, ki so večinoma proračunsko financirani, je posrkal večino kvalificiranega manjšinskega kadra in ga za angažiranje na gospodarskem področju ni več. Poleg tega pa gre tudi za določen šok: tudi jezik in kultura sta se znašla na tržišču. Odnosi so postali vzajemni. Manjšine na to očitno niso bile pripravljene. Uresničitev visokih pravnih norm je torej mogoče doseči le z ustrezno kadrovsko strukturo. Zmanjševanje proračunskih sredstev je splošni trend vse Evrope. Če bodo manjšine hotele preživeti, bodo morale bistveno bolj razvijati iniciativnost in konkurenčnost v domačem okolju in tam postajati najboljši partner. Dolžnost državnih institucij pa je, da jim nudijo institucionalno podporo. Človeški faktor je v kontekstu globalizirane informacijske družbe pač pomembnejši kot kdajkoli v dosegani zgodovini.

Madžarska in italijanska manjšina na Hrvaškem in v Srbiji imata kljub številčni moči dokaj skromne možnosti uveljavljanja povezovalne vloge v odprti čezmejni komunikaciji. Najnovejše izkušnje so grenke in ne dajejo veliko upanja, da bi bilo mogoče hitro premostiti mentalne bariere, ki so nastale v dobrem desetletju po razkroju nekdanje skupne države. Občutek ogroženosti zaradi dosedanjega razvoja političnih in ekonomskih odnosov na strani manjšin in strahu pred secesijskimi ideologijami številčnih manjšin na strani zlasti srbske države (ki je de facto že skoraj izgubila Kosovo) je močnejši od perspektiv, ki bi jih lahko nudilo pospešeno sodelovanje v obmejnih, praviloma perifernih območjih. Toda zdi se, da niti pripadniki manjšin niso zaslutili lastnih moči in razvojnih možnosti in verjetno pre pogosto posegajo po zgolj pravnih in političnih regulativih (zahteve po varstvu manjšin), zanemarjajo pa funkcionalne vidike manjšinskega človeškega potenciala. Zato bo pot do dobrih medetničnih odnosov verjetno še dolga.

